

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/saga>

Türk Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi ve Dış Politikadaki Gelişmelerle Bağlantıları*

The Historical Development of the Turkish Defense Industry and Its Connections with Foreign Policy

Feride PAŐAYİŐİT^{1,*}

¹Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Doktora Öğrencisi, 55080, Canık/SAMSUN

Makale Bilgisi

Araştırma makalesi
Bařvuru: 11.08.2025
Düzeltilme: 14.12.2025
Kabul: 15.12.2025

Keywords

Foreign Policy
Security
National Defense
Industry
Domestic Production
Embargo

Anahtar Kelimeler

Dış Politika
Güvenlik
Milli Savunma Sanayii
Yerli Üretim,
Ambargo

Özet

Devletler uluslararası sistemde ulusal çıkarlarını elde etmeyi ve güvenliği sağlamayı hedeflemektedirler. Bu hedefe ulaşmak için sahip oldukları en temel unsur ise askeri güçtür. Ulusal çıkarların ön planda tutulduğu ve kimi zaman iş birliğinin kimi zaman ise çatışmaların meydana geldiği uluslararası düzen içerisinde topraklarını her türlü tehdide karşı korumak isteyen devletler, coğrafi konumlarına ve gelişmişlik düzeylerine göre askeri güçlerini artırmaya özen göstermektedirler. Söz konusu askeri gücün en önemli sacayaklarından birini şüphesiz devletlerin savunma sanayii teşkil etmektedir. Dünyanın birbirinden farklı bölgelerinde bulunan birçok devlet, savunma sanayilerini geliştirerek hem askeri hem de siyasi açıdan güç kazanmak istemektedirler. Devletlerin dış politika davranışları hakkında önemli ipuçları sunan savunma sanayii, ülkelere stratejik, ekonomik ve siyasi avantajlar sağlamaktadır. Teknolojik açıdan yeterli alt yapıya sahip olan güçlü devletler, savunmaya yönelik ihtiyaçlarını diğer devletlere bağımlı olmadan yerli imkânları vasıtasıyla karşılayabilmektedir. Böylelikle söz konusu devletler, dış politikalarında daha bağımsız kararlar alabilme imkânına sahip olmaktadır. Türkiye'nin bulunduğu coğrafi konum gereği karşılaştığı güvenlik tehditlerine karşı gerek caydırıcılığı sağlaması gerekse daha bağımsız kararlar alabilmesi için yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu noktada Türk savunma sanayiinin gelişimi noktasında Mustafa Kemal Atatürk'ün milli kaynakları esas alarak yerli savunma sanayii kurma politikasının benimsendiği ve İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında alınan ABD yardımları ile başlayıp NATO üyeliği ile devam eden milli savunma sanayii kurma politikasının terk edildiği iki ana dönem görülmektedir. Bu iki dönem içerisinde Türk dış politikası ile savunma sanayii arasında ilişki tarihsel kırılma noktaları dikkate alınarak incelenmiştir.

Abstract

States aim to achieve their national interests and ensure their security in the international system. Their most fundamental asset for achieving this goal is military power. In an international order where national interests are prioritized and sometimes characterized by cooperation and sometimes conflict, states seeking to protect their territories against all kinds of threats strive to increase their military power in accordance with their geographic location and level of development. A state's defense industry undoubtedly constitutes one of the most important pillars of this military power. Many states in various parts of the world seek to gain both military and political power by developing their defense industries. The defense industry, which offers important clues about states' foreign policy behavior, provides countries with strategic, economic, and political advantages. Powerful states with sufficient technological infrastructure can meet their defense needs through domestic resources without relying on other states. This allows these states to make more independent foreign policy decisions. Turkey's domestic defense industry needs to be developed to ensure both deterrence and to enable it to make more independent decisions against the security threats it faces due to its geographical location. In this context, the development of the Turkish defense industry can be seen in two main periods: one in which Mustafa Kemal Atatürk's policy of establishing a domestic defense industry based on national resources was adopted, and the other in which the policy of establishing a national defense industry, which began with US aid received during and after World War II and

*Feride PAŐAYİŐİT, pasayigit1996@gmail.com

DOI:

*Bu makale; Yazarın, 2025 yılında Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde kabul edilen, "Türk Savunma Sanayiinin Tarihsel Gelişimi ve Dış Politikadaki Gelişmelerle Bağlantıları" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

continued with NATO membership, was abandoned. The relationship between Turkish foreign policy and the defense industry during these two periods is examined by considering historical turning points.

---

1. GİRİŞ

İnsanlar, tarih boyunca çeşitli sebeplerle çatışma içerisinde olmuşlardır. Söz konusu çatışma hali devletlerin kuruluşu ile birlikte daha teşkilatlanmış ve büyük çaplı savaşlar meydana gelmeye başlamıştır. Güvenliğini ve bekasını temin etmek isteyen devletlerarasında iş birliği ortamının sağlanabileceğine ve savaşların ortadan kaldırılabilmesine yönelik bazı görüşler olmasına rağmen askerî gücü ve silahlı kuvvetlerini geliştirmeyen devletler sayısı yok denecek kadar azdır. Devletler, meydana gelebilecek herhangi bir tehdide karşı topraklarını korumak amacıyla güçlü ordular teşkil etmektedirler. Böylelikle devletler, çatışma halinde ülke bütünlüğünü korumak barış halinde ise oluşabilecek tehditlere karşı caydırıcılık sağlamayı hedeflemektedirler. Söz konusu hedefleri gerçekleştirmek için devletlerin ellerinde bulundukları en temel güç, askerî güçtür (Thucydides, 1881). Yakın geçmişte yaşanan iki büyük dünya savaşı sonrasında benzer yıkımların meydana gelmemesi için Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ya da Birleşmiş Milletler (BM) gibi uluslararası örgütler kurulmuştur. Ancak buna rağmen günümüzde sıcak çatışmaların bulunduğu pek çok bölge bulunmaktadır. Söz konusu çatışmalar nedeniyle aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok devlet, kaynaklarının büyük bir bölümünü askerî harcamalara ayırmaktadır (SIPRI, t.y)

Ulusal çıkarın ön planda tutulduğu uluslararası düzen içerisinde güvenliğini temin etmek isteyen devletlerarasında iş birliği sağlanabildiği gibi karşılıklı uyuşmazlıklar neticesinde çatışmalar da meydana gelebilmektedir. Bu çatışmalara karşı topraklarını korumak isteyen devletler, buldukları coğrafi konum ve gelişmişlik düzeylerine uygun şekilde askerî strateji belirlemektedirler. Söz konusu stratejinin en önemli sacayağını ülkenin savunma sanayii oluşturmaktadır. Savunma sanayii bir ülkenin askerî, ekonomik ve teknolojik kapasitesini gösteren en önemli unsurlardan birini oluşturmaktadır. Günümüzde savaş uçakları, insansız hava araçları, balistik füzeler, tanklar ve zırhlı araçlar gibi yüksek teknoloji gerektiren pek çok savunma sanayii ürünü bulunmaktadır. Söz konusu ürünlerin üretiminde uzmanlaşmış ve savunma sanayii en gelişmiş ülkelere örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya, İngiltere ve Almanya örnek olarak gösterilebilir. Fakat Türkiye de son yıllarda yapmış olduğu çalışmalar neticesinde savunma sanayiini hızla geliştirmeye başlamıştır. Savunma Sanayii alanında yaşanan bu gelişmeler neticesinde yapılan harcamalara yönelik farklı görüşler bulunmaktadır. Söz konusu görüşlerden birine göre, savunma sanayiine yönelik yapılan yatırımlar ve harcamalar, diğer sanayii dalları üzerinde itici bir güç oluşturmaktadır ve ekonomik büyüme sağlanmaktadır. Ancak neo-klasik yaklaşım, savunma sanayii alanında yapılan harcamalar neticesinde eğitim ve sağlık gibi önemli alanların ikinci plana atıldığını, ülke kaynaklarında azalma olduğunu, ekonomik büyümenin engellediğini ve savunma sanayiinde ithal edilen ürünler sebebiyle döviz rezervlerinin azaldığını

vurgulamaktadır. Buna göre savunmaya yönelik yapılan yatırımlar, ekonomik büyümeyi ve kişi başına düşen millî geliri azaltmaktadır.

Devletlerin savunma harcamaları coğrafi konumlarına ve gelişmişlik düzeylerine göre değişkenlik göstermektedir. Bununla birlikte devletlerin savunma harcamalarını belirlerken dikkate aldığı farklı etkenler bulunmaktadır. Bunlar; komşularının askerî gücünü artırması sonucunda güvenlik endişesi yaşamaları, güvenliğin temin edilmesindeki ihtiyaçlar ve ekonomik gücün potansiyelidir. Geçmiş yüzyıllarda kalabalık insan gücü ile ölçülen askerî güç, günümüzde yüksek teknoloji gerektiren konvansiyonel silahlar ile ölçüldüğünden dolayı devletlerin teknolojik kapasiteleri de savunma harcamaları üzerinde büyük öneme sahiptir. Bu sebeple savunma sanayii alanında yeterli teknolojik altyapıya sahip gelişmiş ülkeler, bu sistemlere sahip olmayan diğer ülkelere karşı ciddi bir üstünlüğe sahiptir. Bu üstünlüğün sağlanmasındaki neden, ülke savunmasında hayati öneme sahip olan sistemlerin yabancı devletlerden değil yerli kaynaklar tarafından temin edilmesinden kaynaklanmaktadır. Savunmaya yönelik ihtiyaçlarını diğer devletlerden ithal edilen askerî teçhizat ile gideren ülkeler, ciddi bir güvenlik açığı ile karşı karşıya kalabilmekte dahası söz ihracatçı devlete söz konusu ürünlerin tedariki ve bakım-onarımı malzemelerinin temini açısından bağımlı hale gelebilmektedirler. Bununla birlikte ihracatçı devletler ellerinde bulundurdukları bu gücü, siyasi çıkarları doğrultusunda kullanarak alıcı devleti kendi isteklerine göre hareket ettirmek amacıyla ambargolar uygulamaktadırlar. Diğer taraftan savunma ihtiyaçları noktasında dışa bağımlı olan devletler, söz konusu ürünlerin oldukça maliyetli olmalarından ötürü ciddi bir mali yükün altına girmektedirler ve bu durum ekonomilerini olumsuz şekilde etkilemektedir (Ziylan, 2001).

Savunma sanayiinin geliştirilmesi ve yabancı devletlere olan bağımlılığın minimize edilmesi devletler için büyük öneme sahiptir. Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum dikkate alındığında yabancı devletlere bağlı kalmaksızın kendi kendine yetebilen yerli savunma sanayii kurulması ve geliştirilmesi gerekmektedir. Türkiye'de savunma sanayiinin gelişimi Osmanlı'nın yükselme dönemine kadar dayanan bir süreçten oluşmaktadır. Bu dönemde savunma sanayii bakımından üretilen top ve savaş gemilerinin oldukça etkili olduğu görülmektedir. Ancak Kurtuluş Savaşı ile vatan toprakları düşman işgalinden kurtarılarak 29 Ekim 1923 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti devleti kurulmuştur. Yeni kurulan devletin inşa süreci, Türkiye için pek çok yenilikleri beraberinde getirmiştir. Benzer bir işgal ile karşı karşıya kalmak istemeyen Türkiye'nin en önemli hedefi, eğitim ve sanayii alanında ilerleme kaydetmek olmuştur. Bu nedenle Batı'daki gelişmeleri takip edebilmek amacıyla yurtdışına öğrenciler gönderilmiş ve yurt dışından uzmanlar getirilmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yerli savunma sanayii kurma ve geliştirme politikası benimsenmiş olmasına rağmen hali hazırda savaştan çıkmış yeni kurulan bir devletin yaşamış olduğu kaynak eksikliklerinden dolayı üst düzey bir başarı elde edilememiştir. Her ne kadar mali ve alt yapısal sorunlar yaşanmış olsa da savunma sanayiine yönelik çalışmalar yürütülmüştür. Bu çalışmaların en önemli çıktılarında biri 1921'de Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'nün kurulmuş olmasıdır (Gülsoy, 2020).

İnsanlar, egemenliklerinin bir kısmını devrettikleri devletleri kurmuş ve güvenliğin sağlanması görevini devlete vermiştir. Tarih boyunca bu görevin yerine getirilmesinde birbirinden farklı araçlar kullanılmıştır. Nitekim geçmiş yıllarda en önemli araç orduların sayısal üstünlüğüken günümüzde savaş uçakları, zırhlı ve nükleer silahlar gibi ileri teknoloji gerektiren sistemler olmuştur. Diğer taraftan bu sistemlerin üretim potansiyeline sahip olan pek çok devlet, bunların ihracatında diğer devletlere karşı siyasi ve ekonomik üstünlük kurmaktadır. Bu nedenle savunma sanayiinde dışa bağımlı kalmak ve diğer devletlerin müdahalesine maruz kalmak istemeyen birçok devlet, savunma sanayilerini geliştirmeye yönelik çalışmalarını artırmaktadır. Savunma sanayii ürünleri ülkelerin güvenlik güçleri tarafından kullanıldığından dolayı hem özel sektör hem de kamu kuruluşları devlet tarafından desteklenmektedir. Bunun sebebi savunma sanayiinin ülke güvenliğinin temin edilmesinin ve silahlı kuvvetlerin caydırıcılığının temel destekleyicisi olmasından kaynaklanmaktadır (Topbay ve Taşkın, 2023). Bu sebeple özellikle gelişmiş ülkeler arasında savunma sanayii alanında ciddi bir üstünlük kurma mücadelesi bulunmaktadır. Benzer bir mücadele, gelişmekte olan ülkelerde yerli savunma sanayilerini kurma noktasında kendini göstermektedir. Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar gelişmekte olan ülkeler için de savunma sanayii çok büyük öneme sahiptir (Kızıroğlu, 2007).

Tüm siyasi, sosyal ve ekonomik kaygıların ötesinde savunma sanayii, devletin en temel görevi olan millî egemenlik ve bağımsızlığın korunmasının vazgeçilmez bir parçasıdır. Bir devletin gelişmiş bir savunma sanayiinin bulunması, ülkenin karşılaşılabileceği iç ve dış tehditlere karşı daha etkin bir şekilde savunulmasını sağladığı gibi caydırıcı olmasını da sağlamaktadır. Savunma sanayii gelişmiş ülkeler, yabancı devletlerin müdahalesi olmaksızın kendi ihtiyaçlarına uygun üretim yapabilmektedirler. Bununla birlikte güçlü bir savunma sanayii bulunan bir devlet, uluslararası siyasette saygı görecektir ve söz sahibi olacaktır. Ayrıca savunma sanayii, teknolojik gelişmeye itici bir güç teşkil ederek diğer sektörlerin de teknolojik açıdan ilerlemesine öncülük etmektedir. Bu nedenlerden ötürü savunma sanayii devletlerin sadece askerî gücünün değil siyasi ve ekonomik gücünün de artmasına katkı sağlamaktadır (Demirel, 2012).

Savunma sanayii, diğer sanayi sektörleri ile koordineli bir şekilde ilerleyen bir sanayii koludur. Ancak devletin güvenliğinin sağlanmasında stratejik bir öneme sahip olduğundan dolayı diğer sanayii sektörlerinden ayrılmaktadır. Savunma sanayii, ileri teknoloji gerektiren, yüksek maliyetli ve geliştirilmesi uzun yıllar süren bir sektör olmasından dolayı ciddi yatırımlar yapılması gereken bir sanayi organizasyonudur (OTUSEM, t.y). Bu sektör, devletlerin çıkarları doğrultusunda hizmet etmekle birlikte gerekli bilgi birikimine sahip insan gücünün yetiştirilmesi, istihdamın sağlanması, diğer sanayi dallarına itici bir güç oluşturulması ve devletlerin ihracat potansiyellerine sağlamış olduğu katkı sebebiyle büyük bir öneme sahiptir. Savunma sanayiinin sağlamış olduğu bu gibi faydaların yanı sıra diğer sektörler ile mukayese edildiğinde geliştirilmesinin zaman ve maliyet açısından uzun yıllar ve büyük yatırımlar gerektirmesi, ciddi teknolojik kapasiteye ihtiyaç duyması ve ürün yelpazesinin üretiminde karşılaşılan güçlükler nedeniyle çok daha riskli bir sektördür (Ziylan, 2001).

Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik konum itibari ile dış bağımlılığın minimize edildiği ve kendi kendine yetebilen yerli savunma sanayii kurulması ve geliştirilmesi mutlak bir gerekliliktir. Söz konusu gereklilik doğrultusunda bu çalışmada, Cumhuriyetin kuruluş yıllarından itibaren savunma sanayiinin gelişimi, benimsenen politikalar ve dış politikanın savunma sanayii hamlelerine olan etkisi kronolojik bir sıralama doğrultusunda incelenmektedir. Söz konusu kronolojik sıralama tarihsel kırılma noktaları dikkate alınarak hazırlanmıştır. Türk dış politikasının savunma sanayii alanında yaşanan gelişmelere etki ettiğine yönelik yaklaşım, çalışmanın amacını ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle savunmaya yönelik ihtiyaçların karşılanmasında dış yardımların esas alınması ya da yerli üretim modelinin benimsenmesinde dış politika kararlarının etkin olduğu düşünülmektedir. Dolayısıyla dış politika bağımsız değişkeni, savunma sanayii ise bağımsız değişkeni teşkil etmektedir.

3. SAVUNMA SANAYİİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarihte gerek devletlerin gerekse devletler ortaya çıkmadan önce her topluluğun güvenlik ihtiyacı olmuştur. Söz konusu ihtiyacın karşılanması amacıyla birbirinden farklı araçlar kullanılmıştır. Bununla birlikte kalabalık piyade ve süvari birliklerden oluşan büyük ordular kurulmuştur. Bu ordular ve kullandıkları harp silahları buldukları coğrafyanın özelliklerine ve zamana göre değişkenlik göstermiştir. Ancak ulus-devlet anlayışının ortaya çıkmasına zemin oluşturan Fransız Devrimi'ne kadar bu orduların ulusal ve sistematik ordular olduğu söylenemez. Fransız Devrimi ile millet, ulus ve milliyetçilik gibi kavramların ortaya çıkması, ulusal orduların kurulmasına sebep olmuştur (Örs, 2006)

16. ve 17. yüzyıllarda savunmaya yönelik faaliyet yürüten ilk devlet Birleşik Krallık olmuştur. İngiltere'nin ardından Rusya ve İspanya gibi devletler de savunma sanayii alanında çalışmalar yapmaya başlamıştır. 18. ve 19. yüzyıllarda savaşların artması ve devletlerarasındaki güç mücadelesi, savunmaya yönelik yapılan çalışmaların önemini arttırmış; Fransa ve Almanya gibi ülkeler ise sanayileşmenin hız kazanmasıyla alanda ciddi ilerlemeler kaydetmiştir (Kızmaz, 2007). Özellikle büyük bir yıkıma sebep olan Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra benzer bir durumla karşı karşıya kalmamak ve topraklarını korumak isteyen devletler, savunma sanayilerini geliştirmek istemiştir. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın meydana gelmesi devletlerin söz konusu kaygılarını doğrular nitelikte olmuştur. İkinci Dünya Savaşı esnasında ABD'nin 6 Ağustos 1945'te Japonya'nın Hiroşima kentine atom bombası atması, savunma sanayiinde yaşanan gelişmenin önemli bir göstergesi niteliğindedir. Savaş sonrası yıllarda devletlerarasında artarak devam eden silahlanma yarışı, savunma sanayii teknolojilerinin ciddi şekilde gelişmesi, kapitalizmin yükselişi ve seri üretim alt yapısının oluşturulmasından kaynaklanmaktadır. Savaş yıllarında hava üstünlüğünün önemini anlaşılması, uçak endüstrisinde yapılan teknolojik gelişmelerin desteklenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından füze ve nükleer sistemlerin geliştirilmesi savunma sanayiinde önemli dönüm noktalarından biri olmuştur. Nitekim ABD ve Sovyet Rusya'nın girmiş olduğu nükleer silahlanma yarışı savunma sanayiinde büyük bir patlamanın yaşanmasına sebep olmuştur (Dunne, 1995).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan Soğuk Savaş kavramı, ABD öncülüğünde kapitalist Batı bloğu ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) öncülüğünde Doğu bloğu arasında yaşanan üstünlük kurma mücadelesini tanımlamaktadır. Soğuk Savaş yıllarında taraflar arasında her ne kadar sıcak bir çatışma meydana gelmemiş olsa da her iki taraf da savunma sanayii ve nükleer silahlanma konusunda ciddi çalışmalar yapmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla birlikte silahlanmaya yönelik harcamalarda nispi bir azalma yaşanmış; ancak ABD'ye yapılan 11 Eylül saldırılarının ardından artan terörle mücadele olgusu nedeniyle savunma sanayii harcamaları yeniden yükselişe geçmiştir (Babazade, 2022). Görüldüğü üzere geçmişten günümüze uluslararası siyasette yaşanan olaylar, savaşlar, terör olayları, iç savaşlar ve yapılan çok taraflı antlaşmalar devletlerin güvenlik algılarında değişikliklere yol açmakta; bu durum savunma sanayii alanında gelişmeleri ve harcamaları ciddi şekilde etkilemektedir. Bu minvalde çalışmanın konusunu teşkil eden Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Dış Politikadaki Gelişmelerle Bağlantıları, sebep sonuç ilişkisi içerisinde detaylı olarak incelenecektir.

4. TÜRK DIŞ POLİTİKASI VE SAVUNMA SANAYİİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bölümde Türk dış politikası ile savunma sanayii arasındaki ilişki, tarihsel kırılma noktaları dikkate alınarak analiz edilecektir. Buna göre Türk dış politikası ile savunma sanayii arasındaki ilişki; İki Savaş Arası Dönem (1923-1938), İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1939-1952), Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sonrası Dönem (1952-1974), Yerli Üretim Anlayışına Dönüş Dönemi (1974-2000) ve AK Parti Dönemi (2002-günümüz) olarak detaylandırılacaktır.

4.1 İki Savaş Arası Dönem (1923-1939)

Uzun yıllar devam eden savaşların ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, yaşanan tüm ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlara rağmen asker kökenli yönetici kadrosunun etkisiyle savunma sanayiine büyük önem vermiştir. Kurtuluş Savaşı'ndan yeni çıkan Türkiye Cumhuriyeti, dış politikada barışçıl bir yol benimsediği için savunma sanayiindeki öncelik iç güvenliğin sağlanmasına yönelik olmuştur. Diğer taraftan Lozan'da çözülemeyen Boğazlar, Hatay, Musul, yabancı okullar ve nüfus mübadelesi gibi sorunlar nedeniyle ordunun güçlendirilmesi gerektiği düşünülmüş; bu doğrultuda yabancı devletlerin etkisinden uzak yerli bir savunma sanayii tesis edilmesi, tam bağımsızlığın bölünmez bir parçası olarak görülmüştür (Demirel, 2012).

Atatürk dönemi olarak da adlandırılan bu dönemde, ordunun ihtiyaç duyabileceği her türlü askerî malzemenin yerli imkânlarla karşılanabilmesi amacıyla yerli savunma sanayii altyapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1921 yılında Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Askerî Fabrikalar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak; Ankara Marangoz Fabrikası (1921), Ankara Silah Fabrikası (1923), Kayseri Uçak Fabrikası (1925), Eskişehir Uçak Tamir Fabrikası (1925), Gölcük Tersanesi (1926), Ankara Fişek Fabrikası (1928), Kırıkkale Pirinç ve Döküm Haddehanesi (1929),

Kırıkkale Topçu Mühimmat Fabrikası (1929), Kayaş Kapsül Fabrikası (1930), Mamak Gaz Maskesi Fabrikası (1933), Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi (1933), Elmadağ Barut ve Patlayıcı Maddeler Fabrikası (1934), Silahtarağa Fişek Fabrikası (1934), Kırıkkale Nitroselülozlu Barut Fabrikası (1938), Kırıkkale Tüfek Fabrikası (1939), Kırıkkale Top Fabrikası (1939), Orman Çiftliği (Gazi) Motor Fabrikası (1948) kurulmuştur (Savunma Sanayii Başkanlığı, t.y). Bu fabrikalar aracılığıyla ordu güçlendirilmeye çalışılmış ve o dönem ülkenin doğusunda meydana gelen meselelere karşı hazır bulundurulmak istenmiştir. Bu meselelerden en önemlisi Lozan'da çözülemeyen ve Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan Musul sorunu olmuştur. Yeni kurulan devletin ağır bir savaştan yeni çıkmış olması sebebiyle dış politikada temkinli hareket edilmiş ve her türlü çatışmadan uzak durulmuştur. Ancak tüm çabalara rağmen Misak-ı Milliden taviz verilmiştir (Uçar, 2019).

Ülkenin doğusunda yaşanan bu olayların yanı sıra Batı'dan gelebilecek ve o dönem saldırgan bir politika yürüten İtalyan tehdidine karşı önlemler alınmıştır. Muhtemel bir saldırı durumunda ülkenin bulunmuş olduğu stratejik konumun öneminden faydalanmak isteyen Türkiye, müttefik devletlerin desteğini almayı hedeflenmiştir. Askerî alanda benimsenen bu strateji, Türk dış politikasında da kendini göstermiş ve iş birliğine açık bir politika izlenmiştir. (Uçar, 2019). Diğer taraftan Türkiye'nin üç tarafı denizlerle çevrili ve kritik öneme sahip boğazları olan bir ülke olması sebebiyle deniz gücünün artırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla büyük güçler arasındaki güç yarışından faydalanmaya çalışılmıştır. Bu duruma İtalya'nın Akdeniz'deki rakibi Fransa'ya karşı Türkiye'nin askerî ve politik gücünden faydalanmak amacıyla dört adet savaş gemisi, iki adet denizaltı ve üç çıkarma gemisi üretmesi örnek olarak gösterilebilir (Barlas ve Güvenç, 2002).

Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan gerginlik sebebiyle Türkiye için deniz gücünün önemi çok daha büyük önem kazanmıştır. Türk-Yunan ilişkileri Türk dış politikasının en önemli odak noktalarından biri olmuş ve savunma sanayiinin şekillendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Her iki devletin de Ege Denizinde silahlanma ve gücünü attırma çabalarının ardından Türkiye ve Yunanistan arasında denizlerde silahlanmaya son vermek adına protokol hazırlanmıştır (Bozyel, 2023). Söz konusu protokol aracılığıyla iki ülke arasındaki ilişkiler yumuşamaya başlamıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere dış politikanın savunma sanayiindeki gelişmeler üzerindeki etkisi olduğu gibi, bu alanda kaydedilen ilerlemeler de dış politikanın şekillenmesinde etkili olmuştur. Diğer taraftan İtalya ve Almanya'nın Akdeniz ve Balkanlarda yayılcı politikalar yürütmesi nedeniyle Türkiye ve Yunanistan'ın öncülüğünde 1934'te Balkan Paktı kurulmuştur. Söz konusu devletlerin yayılcı politikalarının bir yansıması olarak bu dönemde Türk dış politikasında ve askerî stratejisinde en önemli gelişmelerden biri olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır (Uçar, 2019). Bu sözleşme, Boğazlar üzerindeki tam yetkiyi Türkiye'ye vermekle birlikte barış zamanında ticaret gemilerinin serbestçe geçiş yapmasını

garantilemiştir. Bununla birlikte Karadeniz'e deniz bağlantısı bulunmayan ülkelerin Boğazlardan savaş gemisi geçirmelerinin sınırlandırılmasıyla, Türkiye açısından ciddi bir güvenlik zafiyeti oluşturan durum ortadan kaldırılmıştır. Boğazlar üzerindeki kontrolün sağlanması, Türkiye'nin dış politikada iyi ilişkiler kurmasını ve öneminin artmasını sağlamıştır (Yalçın, 2000).

Bu dönem içerisinde yerli savunma sanayiine büyük önem verilmesine rağmen Türkiye'nin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne üye olması, silahlanma ve askerî kapasitenin artırılmasına yönelik yapılan çalışmaların sınırlandırılmasına sebep olmuştur (Deringil, 1994). Ancak Milletler Cemiyeti, barışı ve güvenliği sağlamak konusunda yetersiz kalması sonucunda başarısız bir kolektif güvenlik örgütü olarak dağılmıştır. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk hem dış politikanın hem de askerî stratejinin belirlenmesinde etkili olmuş; Devletçilik ilkesi doğrultusunda dışa bağımlı olmayan ve kendi kendine yetebilen bir savunma sanayii kurmak için devlet eliyle çalışmalar yürütülmüştür. Diğer taraftan ülke ekonomisinin geliştirilmesi amacıyla pek çok millileştirme çalışması gerçekleştirilmiş ve liberal politikalar benimsenmiştir. Ancak 1929 Ekonomik Buhranı sebebiyle liberal politika terk edilerek 1930-1939 yılları arasında devletin daha ön planda olduğu bir politika benimsenmiştir (Ziylan, 2001). Dolayısıyla liberal politikaların etkileri azaltılmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yaşanan tüm olumsuzluklara rağmen savunma sanayii, kalkınma planlarının en önemli sacayaklarından birini teşkil etmiş; savunma sanayii kurmak ve geliştirmek devletin temel politikası olarak görülmüştür. Türk savunma sanayiinin temellerinin atıldığı pek çok çalışma, gerek devlet gerekse özel teşebbüsler tarafından yürütülmüştür.

4.2 İkinci Dünya Savaşı ve Sonrası Dönem (1938-1952)

Türk bağımsızlık mücadelesinin kazanılmasının ardından, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin asker kökenli yönetici kadrosu, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sebeplerinden biri olan ordunun çağın gereklerinden uzak kalmış olmasını göz önünde bulundurarak savunma sanayiine büyük önem vermiştir. Ancak İkinci Dünya Savaşı yıllarında ihtiyaçların bir an evvel karşılanmak ve muhtemel bir saldırıya karşı ordunun hazır bulundurulmak istenmesi nedeniyle alınan yardımlar, henüz emekleme döneminde olan savunma sanayiinin gelişimini durma noktasına getirmiştir. Söz konusu yardımlar yerli savunma sanayiinin gelişimini durdurduğu gibi ilerleyen dönemlerde ekonomi üzerinde de büyük bir yük teşkil etmeye başlamıştır. Türkiye, her ne kadar savaşa doğrudan müdahil olmasa da ordunun savaşa dâhil olma ihtimaline karşı hazırlıklar yapmıştır. Kıt kaynaklara rağmen bu dönemde savunmaya yönelik ayrılan bütçe ciddi şekilde artış göstermiştir (Kızmaz, 2007).

Savaş yıllarında ihtiyaç duyulan harp silah, araç ve malzemeleri dış alım yoluyla tedarik edildiğinden dolayı yerli savunma sanayii göz ardı edilmiştir. Diğer taraftan sipariş alamayan askerî fabrikalar, üretim kabiliyetlerini kaybetmeye başlamıştır. Bununla birlikte yerli fabrikalarda çalışan yabancı uzmanlar savaş nedeniyle kendi ülkelerine döndüğü için teknolojik açıdan da kayda değer bir gelişme olmamıştır. Bahsi geçen nedenlerden dolayı Atatürk döneminde başlatılan yerli savunma sanayii kurma çalışmaları askıya alınmış ve savaş sonrası yıllarda alınan Amerikan yardımları nedeniyle arka plana atılmıştır

(Tanyer,1995). Savaşa yönelik yapılan harcamalar nedeniyle hem Avrupa’da hem de Türkiye’de ciddi ekonomik sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sıkıntılar içerisinde Türkiye, bir yandan savaşın dışında kalmak amacıyla denge politikası izlerken diğer taraftan kısıtla imkânlarıyla orduyu muhtemel saldırılara karşı hazır bulundurmaya çalışmıştır. Olumsuz ekonomik şartların hem ordunun hem de halkın üzerinde yarattığı baskı nedeniyle 1940 yılında Millî Korunma Kanunu tasarısı hazırlanmış ve Meclisin onayına sunulmuştur (Millî Korunma Kanunu, 1940). Millî Korunma Kanunu ile ekonomik istikrarsızlığın engellenmesi adına bütün yetki hükümete verilmiştir. 19 Şubat 1940 tarihinde uygulamaya geçen Millî Korunma Kanunu’ndan istenen sonuç alınamamıştır. Ekonomik açıdan yaşanan olumsuzlukların yanı sıra savaşa yönelik ihtiyaçların dış alımlar yoluyla temin edilmesi, savaş öncesinde yapılan savunma sanayii çalışmalarının ve geleceğe yönelik planlamaların askıya alınmasına sebep olmuştur (Kalyon, 2008).

Türkiye, savaşa dâhil olmamak adına tarafsızlık politikası yürütmesine rağmen 1941 yılında ABD’den Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu kapsamında yardım almıştır. Diğer taraftan İngiltere Türkiye’nin savaşa girmesi için ciddi baskılarda bulunmuştur. Ancak Türkiye’nin kararlı duruşu sebebiyle 1944’te iki ülke arasında yapılan görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştır. Bu nedenle İngiltere’nin de etkisiyle ABD, Türkiye’ye yapılan yardımları durdurma kararı almıştır. Buna karşın Türkiye, dış politikasında stratejik bir karar alarak 23 Şubat 1945 tarihinde mihver devletlere karşı savaş ilan etmiştir. Böylelikle ABD’nin Türkiye’ye karşı tutumu değişmiş ve iki ülke arasında “*Ödünç Verme ve Kiralama ve Mutalebelere Mütaallik Anlaşması*” imzalanmıştır (Sıvış, 2019). Söz konusu anlaşma ile ABD’nin Türkiye’ye sağladığı askerî ve ekonomik yardımlar sürdürülmeye devam etmiştir. ABD yapmış olduğu yardımlarla, muhtemel bir Alman saldırısı karşısında Türkiye’nin gücünü arttırmak istemiştir. ABD’nin bu isteğinin temel nedeni, Türkiye’nin bulunduğu konum itibarıyla Alman kontrolüne geçmesinin savaşın gidişatını önemli ölçüde etkileyeceğinden endişelenmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim 24 Ekim 1941 tarihinde Türkiye’ye yapılacak yardımların değerlendirilmesi maksadıyla yapılan toplantıda, yardımların Türkiye’nin Mihver devletlere karşı direnç göstermesi ile yakinen ilişkili olduğu ifade edilmiştir (Sıvış, 2019).

Alınan yardımlar ve ihtiyaç duyulan askerî malzemenin dış alım yoluyla temin edilmesi, Türk Savunma Sanayiini neredeyse durma noktasına getirmiş ve yerli üretim anlayışının terk edilmesine sebep olmuştur. Bu durum yıllar içerisinde Türkiye’nin ekonomisi üzerinde ciddi bir yük oluşturacak ve dış alımlara bağımlı olmasına sebep olacaktır. Esasen Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşunun ilk yıllarından itibaren yerli savunma sanayiinin kurulması gerektiğine inanmış ve bu inanç doğrultusunda çalışmalar yapmıştır. Ancak henüz emekleme döneminde olan Türk savunma sanayii, İkinci Dünya Savaşı’nın baş göstermesi ile büyük bir darbe almıştır. Savaş sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi maksadıyla liberal ekonomiye dönüş yaşanmıştır. Bununla birlikte Türkiye, 1947 yılında Truman Doktrini ve 1948 yılında Marshall Planı ile ABD’den yardım almaya başlamıştır (Uçar,2019).

Almanya'nın teslim olması ile İkinci Dünya Savaşı son bulmuş ve Türkiye, Sovyetler Birliği'nin kabul edilemez talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Sovyet tehdidine karşı stratejik bir politika yürüten Türkiye, ABD ile yakınlaşmıştır. Batı ve Doğu Bloğu olarak iki ayrı tarafın bulunduğu ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan dönemde Türkiye, ulusal çıkarlarını korumak maksadıyla Batı Bloğu tarafında yer almıştır. SSCB'nin Boğazların statüsü ile ilgili verdiği notalar sebebiyle Türk-Sovyet ilişkileri gitgide kötüleşmiştir. Nitekim bu yıllarda Türkiye'nin güvenlik endişelerinin temel kaynağı Sovyetler olmuştur. Sovyetlerin Boğazlar ve Karadeniz üzerindeki talepleri Türkiye'nin egemenliğini sınırlandıracağından dolayı bu taleplere sıcak bakmamış ve Sovyet tehdidine karşı Batılı devletler ile yakın ilişkiler geliştirmeye başlamıştır. 7 Haziran 1945 tarihinde SSCB, Boğazların statüsünün kendi istekleri doğrultusunda değiştirilmesi ile Kars ve Ardahan'ın kendisine bağlanmasını istemiştir (Avcıoğlu, 1979). SSCB'nin bu isteklerine karşı Türkiye, ABD ve İngiltere'den destek almak istemiş olsa da beklediği desteği alamamıştır. Diğer taraftan İngiltere'nin ABD Başkanı Truman'a Türkiye ve Yunanistan'a sağladığı yardımlara devam edemeyeceğini bildirmesi üzerine Başkan Truman, bu ülkelerin acilen desteklenmesi gerektiğine dair görüşünü ABD kongresine iletmiştir. Özellikle Sovyet tehdidiyle karşı karşıya olan Türkiye'nin bağımsızlığının kendi çıkarları için önemli olduğunu düşünen Senatör Vandenberg, söz konusu yardımların gerekçesini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Yunanistan ve Türkiye'nin özgürlüğü korunmalıdır. Bu onların değil ABD'nin de güvenliği ve barışın korunması içindir”* (Kalyon, 2010, s.10). Yardımlar kapsamında Türk ordusunun modernize edilmesi ve eğitilmesi hedeflenmiştir. Bunun için ABD'li uzmanlar Türkiye'yi getirtilmiştir. 1948 yılında yapılan bir çalışmaya göre ABD tarafından Türkiye'ye yapılan yardımların 76 milyon doları askerî malzeme olmak üzere toplam 100 milyon dolar olduğu belirtilmiştir (Satterthwaite, 1972). ABD'den alınan bu yardımlar, gerek hükümet gerekse Türk halkı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.

ABD'nin Türkiye'ye yapmış olduğu yardımların kullanımına yönelik bazı şartları bulunmaktaydı. Söz konusu şartlar; alınan askerî malzemenin ABD tarafından belirlenen amaçlara yönelik kullanılması, söz konusu malzemelerin kullanılmadan önce ABD'ye danışılması ve ABD'nin uygun göreceği şekilde kullanılması, yardımlarla ve kullanımı ile ilgili her hususta ABD'ye bilgi verilmesi gerektiğidir (Tanyer,1995). Türkiye, tüm şartları kabul etmiş ve kısa vadede olumlu sonuçlar almıştır. Ancak uzun vadede gerek bu ürünlerin kullanımı ve bakım onarımı noktasında ABD'ye bağımlı hale gelmesine gerekse yerli savunma sanayii kurulması yolunda yapılan çalışmaların askıya alınmasına sebep olduğu için olumsuz şekilde etkilenilmiştir. ABD'nin kullanmadığı eski askerî malzemelerin alınması ve bu malzemenin bakım onarımı için gerekli ürünlerin yine ABD'den alınacak olması, ilerleyen dönemlerde Türkiye'nin ekonomisi üzerinde ciddi bir yük oluşturacaktır. Yardımlar, mali açıdan ciddi problemlere yol açmasına ilave olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyaçlarının temini noktasında yabancı ülkelere bağımlı olunmasına neden olmuştur (Aydoğan, 2003). Türkiye'nin Truman ve Marshall yardımlarını alması, yerli savunma sanayiinin kurulması ve geliştirilmesine yönelik yapılan çalışmaların terk edilmesine neden olmuştur. ABD'nin amacının sadece dostane olarak Türkiye'nin kalkınmasını sağlamak olduğunu düşünmek imkânsızdır. ABD, coğrafi konumunun önemi ve Sovyetler Birliği'ne

yakın bulunması sebebiyle askerî ve ekonomik açıdan güçlenmesini sağlayarak Türkiye'yi komünizmden uzak tutmak istemiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında savunma sanayiine yönelik yaşanan duraklama neticesinde 1950 yılında Makine Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuştur. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün de bünyesine dâhil edildiği MKEK, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetleri yürütmek maksadıyla kurulmuştur. Dönemin en büyük sanayi kuruluşu olan MKEK'in hedefi, savunma ihtiyaçları doğrultusunda var olan imkânların ve tesislerin en iyi şekilde kullanılabilir hale getirilmesidir. Kurulan fabrika ve tesislerde üretimi mümkün olduğu kadar maliyet etkin gerçekleştirmeyi prensip edinen MKEK, ekonomik verimliliğin artmasına katkı sağlamıştır (Özlu, 2019).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile birlikte ülke topraklarına karşı oluşabilecek muhtemel bir Alman/İtalyan tehdidine karşı alınan tedbirler neticesinde 1938-1952 yılları arasında Türkiye'de savunmaya yönelik yapılan harcamaların ciddi şekilde artış gösterdiği görülmektedir. Türkiye bu dönemde savaşa katılmamış olsa da kaynaklarının büyük bir bölümünü savunmaya ayırmıştır. Türkiye'nin savaşa girme olasılığının tamamen ortadan kalkması üzerine bu artış azalmaya başlamış olsa da savaş sonrasında ortaya çıkan soğuk savaş döneminin başlaması üzerine söz konusu harcamalar tekrar artmaya başlamıştır. Bu artışın temel sebebi Türkiye'nin millî üretim politikalarını terk ederek ABD'nin koşullu yardımlarına bağımlı hale gelmesidir. Dolayısıyla 1947 ve sonrasında savunma harcamalarındaki ciddi artış çoğunlukla dış alımlardan kaynaklanmaktadır.

Sonuç olarak SSCB ve ABD liderliğinde bloklaşan yeni dünya düzenine “Soğuk Savaş” ya da “İki Kutuplu Sistem” adı verilmiştir. Bu İki Kutuplu Sistemde ABD, SSCB'nin yayılcı politikalarına karşın coğrafi konumunun öneminden dolayı Türkiye'ye askerî yardımlar yapmıştır. Alınan bu yardımlar Türkiye'nin ABD ile olan ikili ilişkilerini geliştirmesini sağlarken aynı zamanda ABD'ye bağımlı halı gelmesine sebep olmuştur. Bu yardımlar Türk dış politikasını ciddi şekilde etkilemiş ve Batı eksenli bir dış politika yürütülmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın baş göstermesi ve alınan dış yardımlar ile birlikte yerli savunma sanayii durma noktasına gelmiştir. Savaşın getirmiş olduğu zorlu şartlar altında ekonomik sıkıntılar yaşayan Türkiye, savunma sanayiine yönelik herhangi bir üretim ya da teknolojik ilerleme kaydedememiştir.

4.3 Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Sonrası Dönem (1952-1974)

İkinci Dünya Savaşından sonra güç dengeleri yeniden şekillenmiş ve dünya liberal ABD ile sosyalist SSCB'nin önderliğinde iki ayrı kutba ayrılmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) ve Dünya Bankası (WB) gibi uluslararası örgütlerin ortaya çıktığı bu dönemde kutuplar arasında herhangi bir sıcak çatışma yaşanmasa da ciddi bir rekabet ortamı oluşmuştur. Sovyetlerin boğazlar üzerinde söz sahibi olmak istemesi ve Türkiye'den resmen toprak talebinde bulunması üzerine Türkiye, tarafsızlık politikasını terk ederek ABD ile ilişkilerini geliştirmeye çalışarak Batı yanlısı bir politika benimsemiştir. Bu kapsamda Türkiye, SSCB'nin taleplerini öne sürerek Truman Doktrini ve Marshall Planı kapsamında ABD yardımlarından faydalanmıştır. ABD, Avrupa'daki hâkimiyetini güçlendirmek ve bu topraklardaki

kontrolü sağlamak amacıyla ekonomik ve askerî yardımlarda bulunmuştur. 4 Nisan 1949'da ortak bir savunma örgütü olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur (Karabük, 2022). Yakın tarihin belki de en önemli kuruluşlarından biri olan NATO, antlaşmaya taraf olan devletlerin herhangi bir saldırıya karşı ortak bir savunma yapılacağına dair taahhütte buldukları askerî bir ittifak türüdür.

Kore Savaşının meydana gelmesinin ardından iktidarda bulunan Demokrat Parti hükümeti, BM'nin Kore'de icra edeceği harekâta katılmanın Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini kolaylaştıracağını değerlendirmiştir (Uçar, 2019). Nitekim BM'nin Kore'de gerçekleştirdiği harekâta asker gönderme kararı alan Türkiye, ABD'den sonra Kore'ye asker gönderen ikinci ülke olmuştur. Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi, Türk dış politikasında bir amacı gerçekleştirmek için askerî gücün bir köprü olarak kullanılmasının önemli bir örneğidir. Böylelikle Türkiye, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasından yana olduğunu ve NATO'ya üye olmak istediğini gösterme fırsatı bulmuştur (Uçar, 2019). Türk askerinin Kore'de yapılan harekâtlara sağlamış olduğu katkı, yeterli harp silah ve teçhizatıyla donatıldığı zaman muharebe sahasında neler yapabileceğinin görülmesi sağlamış ve Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya üyeliğini kolaylaştırmıştır. Türkiye, 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuştur (Ismay, 1956). Türkiye'de büyük yankı uyandıran üyelik, Türk-Amerikan ilişkilerini ekonomik, askerî ve siyasi olarak önemli ölçüde etkilemiştir. Nitekim Türkiye'nin askerî ve siyasi politikaları ABD çıkarları doğrultusunda şekillenmeye başlamış; Türk dış politikası gittikçe Batıya endeksli hale gelmiştir.

Türkiye İkinci Dünya Savaşı'na fiilen girmemiş olmasına rağmen savaşa yönelik hazırlıklar sebebiyle ordu yıpranmış ve artan ihtiyaçlar ülke ekonomisi üzerinde ciddi bir yük oluşturmuştur. Bu nedenle Türk yöneticiler NATO'ya üye olmanın bu yükü azaltacağına inanmış ve Sovyetlerden gelebilecek herhangi bir saldırısı karşısında NATO'nun yardım edeceğini değerlendirmiştir (Yüceer, 2002). ABD etkisi ile Türk ordusu modernize edilmeye çalışılmış ve Türk Ordusunun 19.yy.dan beri benimsemiş olduğu Alman yapısı terk edilerek Amerikan yapısı tatbik edilmeye başlanmıştır. Türk Silahlı Kuvvetlerinin geçirmiş olduğu bu yapı değişikliği, eğitimden lojistik uygulamalarına kadar her alanda kendini göstermiştir (Uçar, 2019). Buradan dış politikada yaşanan değişikliklerin, ülkenin savunmasına yönelik yaşanan gelişmeleri ne kadar etkilediği görülmektedir. Bu dönemde, Türkiye'de ABD'ye duyulan hayranlık ve ABD ile NATO'ya uyum sağlama çabaları ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Ancak söz konusu çabalar nedeniyle ABD'den alınan yardımlar, Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsenen yerli savunma sanayii kurma ve geliştirme çabalarının terk edilmesine neden olmuştur. İhtiyaçların yardımlar aracılığıyla karşılanması hazırcılığa alışılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle üretim yapamayan askerî fabrikalar verimliliklerini kaybetmiştir. Nitekim söz konusu fabrikalar zamanla mobilya ve elektronik malzeme gibi günlük ihtiyaçlara yönelik üretim yapmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin ihtiyaç duyulan malzemelerin temini noktasında yabancı devletlere bağımlı olunmasına sebep olmuştur (Kalyon, 2008).

Askerî fabrikalarda yaşanan olumsuz gidişatı düzeltmek maksadıyla çeşitli girişimlerde bulunulmuş ancak kayda değer bir sonuç elde edilememiştir. Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün İşletmeler Bakanlığına bağlanarak Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) adını alması öngörülmüş, ancak bu öngörü Melis'te ciddi tartışmaların yaşanmasına sebep olmuştur. Yaşanan tartışmaların ardından “*Makine ve Kimya Endüstrisi Kanunu*” kabul edilmiştir (Tanyer,1995). Bu kanuna göre, her türlü askerî malzemenin üretilmesi, onarımının yapılması sivil ihtiyaçlara yönelik üretim yapılması görevleri MKEK'e verilmiştir. Ancak ABD yardımları siparişlerin önünü kestiğinden dolayı MKEK'in kuruluşundan beklenen sonuç alınmamıştır. Esas görevi savunma sanayii alanında faaliyet göstermek olan bu kurum, sipariş alamadığından dolayı ülke ekonomisine ve bütçeye yük olmaya başlamıştır. Bu nedenlerle savunma sanayiindeki kötü gidişat, üretimin durma noktasına gelmesine ve savunmaya yönelik yapılan harcamaların da paralel olarak yükselmesine neden olmuştur (Tanyer,1995). NATO üyeliğinin ülke güvenliğinin temin edilmesi noktasında Türkiye'yi rahatlatacağı düşünülse de savunma harcamalarında herhangi bir değişiklik olmamakla birlikte artarak devam etmiştir. Türkiye'nin ABD'ye olan bağımlılığı siyasi açıdan da kendini göstermiş; Arap dünyası ve üçüncü dünya ülkeleriyle arasının bozulma ihtimaline rağmen Türkiye, ABD'nin komünizmin yayılmasını engelleme ve Sovyetleri çevreleme politikaları doğrultusunda hareket etmiştir (Kalyon, 2008).

Bu yıllarda ABD, NATO üyesi ülkelere nükleer silah konuşlandırılmasını gündeme getirmiştir. Diğer NATO üyesi devletler bu fikre pek sıcak bakmazken, Türkiye bu durumu memnuniyetle karşılamıştır. Bu kapsamda Türkiye'ye 28 Ekim 1959'da 15 adet Jüpiter füzesi konuşlandırılmış ve 1962'de füzeler aktif hale getirilmiştir. Buna karşılık SSCB, Küba topraklarına gizlice füze yerleştirmeye başlamış ve ABD, Küba'yı derhal abluka altına almıştır. Bunun üzerine Türkiye'de bulunan Jüpiter füzeleri ABD ile SSCB arasında bir pazarlık konusuna dönüşmüştür. Yapılan görüşmelerin ardından ABD, 1963 yılında SSCB'nin Küba'ya konuşlandığı füzeleri kaldırması karşılığında Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırma kararı almıştır (Uçar, 2019). Türkiye'yi yakından ilgilendiren ve hatta hedef haline gelmesine sebep olabilecek bu kriz esnasında hiçbir görüşmeye davet edilmemesi, Türk topraklarını bir pazarlık konusu haline getiren ABD'nin, kendi güvenliği ve çıkarları söz konusu olduğunda müttefiki olan ülkeleri nasıl hiçe saydığını gözler önüne sermiştir. Bu durum ilk kez ABD'ye olan hayranlığın ve dostluk ilişkilerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Ayrıca Türk kamuoyunda NATO'nun güvenilirliğine olan inancın sarsılmasına sebep olmuştur (Barlas ve Güvenç, 2004).

Küba Krizi ile büyük bir facianın eşiğinden dönen Türkiye, dış politikada güvene dayalı kararlar alınamayacağını anlamıştır. Nitekim krizden sonra Türkiye-ABD ilişkilerinde kırılmalar yaşanmış ve ABD'ye olan tepkiler artmıştır. 1960'lı yılların başında nispeten bağımsız bir politika benimseyen Türkiye için 1960-1970'li yıllarda Amerika ile yaşadığı 64 haşhaş sorunu gündeme gelmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkesinde uyuşturucu kullanımının yaygınlaşması üzerine ABD, uyuşturucu ile mücadele etmeye başlamıştır. Bu mücadele kapsamında ABD, morfin yapımında kullanılan Afyon bitkisinin üretimi yasaklayan bir çalışma yürütmüştür. Ancak Türkiye, afyonun ticaret hacminin yüksek olması ve tıp alanında kullanılması nedeniyle ABD'nin bu çalışmasına katılım

sağlamamıştır. Bu durum Türk-Amerikan ilişkilerinde sorun yaratmıştır. ABD'nin haşhaş üretimi hususunda Türkiye'ye sürekli baskı yaptığı bu yıllarda Türkiye'nin karşı duruşunun esas sebebi, Johnson Mektubu sebebiyle oluşan güven kaybı olmuştur. Bununla birlikte Truman Doktrini yardımlarından faydalanmak adına imzalanan antlaşma gereği “askerî yardım olarak verilen malzemelerin amaçlarının dışında kullanılmayacağı” maddesi antlaşma yapıldıktan on yedi yıl sonra yani Kıbrıs barış Harekâtında Türkiye'nin ciddi sorun yaşamasına neden olmuş hatta ABD ile olan ilişkileri kırılma noktasına getirmiştir (Erhan, 1996).

Yardım ettiği ülkeleri yardımların kullanılması noktasında kendisine bağımlı hale getiren ABD, bu ülkelerin siyasi ve ekonomi politikalarına müdahale etme fırsatı yakalamıştır. Yardımlardan kısa vadede fayda sağlayan Türkiye, kısıtlamalara maruz kalmış ve zamanla ABD'ye bağımlı hale gelmiştir. Kısa vadeli kazanımlar ilerinin görülememesine ve millî kaynakların öneminin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Türkiye'yi hazırcılığa alıştıran bu durum, ABD Başkanı'nın yazdığı Johnson mektubu ile son bulmuştur (Değer, 1998). 1964 yılında yaşanan bu olay, Türkiye'nin dış politikada uygulanacak hareket tarzının millî temellere dayalı bağımsız bir askerî güç ile desteklenmek zorunda olduğunu anlamasını sağlamıştır. Öncelikli olarak Kıbrıs'a sınırlı bir hava harekâtı düzenleyen Türkiye, daha sonra gerekirse adaya askerî müdahalede bulunulacağını açıklamıştır. Ancak sınırlı hava ve deniz harekâtından öteye geçilememiştir. Bunun en temel sebebi, ABD'nin yardım kapsamında Türkiye'ye verilen askerî malzemelerin adada kullanılmayacağına dair vermiş olduğu sert tepki olmuştur. Bu tepki ABD Başkanı Johnson'un mektubu ile daha ileri giderek ciddi bir boyut kazanmış ve böylelikle Türkiye'nin muhtemel bir askerî müdahalesi engellenmiştir (Barlas ve Güvenç, 2004).

ABD ve NATO'nun bu yaklaşımının sebebinin NATO üyesi olan Türkiye ve Yunanistan'ın birbirleriyle çatışmasını engellemek ve bölgede yaşayan Rumların SSCB ile olan ilişkileri dikkate alındığında ABD'nin Sovyetlerin Akdeniz'de yayılmasının önüne geçmek için olduğunu değerlendiren düşünceler bulunmaktadır. Türklere yapılan baskılar artınca Türkiye, Garanti Antlaşmasından doğan haklarını kullanabileceğini belirtmiştir. Bunun üzerine ABD, adaya NATO Barış Gücü'nün gönderilmesini teklif etse de Rumlar bu teklifi reddetmişlerdir. Bununla birlikte Rumlar, 1960 yılında bağımsızlığını kazanması üzerine Kıbrıs'ın yönetimi hususunda Türkiye, Yunanistan ve Kıbrıs hükümeti arasında imzalanan İttifak Antlaşması'nı da feshetmişlerdir. Bunun üzerine Türkiye 7 Haziran 1964 tarihinde adaya müdahale etme kararı almış ve bu karar Türkiye ile ABD arasında İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur. Ordu harekât hazırlıklarına başlamıştır. Ordu hazırlıkları ve hukuksal zeminin sağlanması için gerekli beş günlük zamanı kazanmak amacıyla Başbakan Ecevit, İngiltere ile görüşmek üzere Londra'ya gitmiştir. Garanti Antlaşması çerçevesinde İngiltere'ye müşterek bir harekât gerçekleştirme önerisinde bulunan Ecevit'e İngiltere, olumsuz cevap vermiştir. İngiltere'nin bu cevabının altında yatan temel düşünce, Türkiye'nin tek başına böyle bir müdahaleyi gerçekleştiremeyeceğine yöneliktir. Ancak İngilizlerin düşüncelerinin aksine Türkiye, 20 Temmuz 1974 tarihinde Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlatmıştır (Özakman, 2012).

Ateşkesin ardından Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin katılımlarıyla Cenevre Konferansı toplanmıştır. Ancak ilk iki görüşmeden sonuç çıkmamıştır. Bu süreç zarfından ateşkes ilan edilmiş olmasına rağmen Rumlar, Türk köylerine saldırmaya devam etmiştir. Rumlar bu konferansları zaman kazanmak adına kullanmıştır. Nitekim Türk ordusu, ateşkes sebebiyle küçük bir bölgeye sıkışıp kalmıştır. Tahmin edildiği gibi Cenevre Konferanslarından herhangi bir sonuç alınamaması üzerine Türk ordusu, 14 Ağustos 1974 saat 04.30'da Kıbrıs'a ikinci harekâtını başlatmıştır. Türk askerinin ve mücahitlerin mücadeleleri sonucunda Lefke, Lefkoşa, Mağusa ve Erenköy ele geçirilmiştir. Bu gelişmelerin ardından Türkiye'nin adanın tamamını ele geçirmesinden çekinen dünya kamuoyu, Türkiye'yi işgalci olarak isimlendirmiştir. Sonuç olarak Rumların Enosis olarak adlandırılan Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanması hayalleri gerçekleşememiş dolayısıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) bugünkü sınırları çizilmiştir. Ancak Kıbrıs Barış Harekâtı'nın başarıya ulaşması, Türkiye için bazı sıkıntıları beraberinde getirmiştir. Yunanistan'ın etkisiyle ABD, Türkiye'nin tüm uyarılara rağmen yardım kapsamında verilen silahları Kıbrıs'ta kullandığı için suçlamalarda bulunmuştur. Bu nedenle Türkiye'ye silah ambargosu uygulanmasına karar verilmiştir (Manisalı, 2004).

Harekât sonrasında 17-18 Aralık 1974 tarihinde ABD Senatosu ve Temsilciler Meclisinde alınan karar neticesinde Türkiye'ye uygulanacak olan silah ambargosu kesinleşmiştir. Bununla birlikte Türkiye'ye gönderilmek üzere yola çıkan gemilerin geri dönmesi talimatını veren ABD, Fantom F-4 uçaklarının Türkiye'ye gönderilmesini durdurmuştur. Bu olayların bu kadar hızlı cereyan etmesindeki önemli faktörlerden birisi, Yunan lobisi olmuştur. Hali hazırda iki NATO ülkesinin birbirleriyle çatışmasından çekinen ABD, Yunan lobisinin düzenlediği gösterileri ve senatoya gönderdiği mektupları dikkate almıştır (Manisalı, 2004). Diğer bir faktör ise Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerin haşhaş üretimi sebebiyle bozulmuş olmasıdır. Başbakan Bülent Ecevit, Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmemiş olsa dahi ABD'nin haşhaş meselesi nedeniyle Türkiye'ye silah ambargosu uygulayacağını ifade etmiştir (Erhan,1996). Görüldüğü üzere ambargo dış politikada büyük bir silah olarak kullanılmış ve ABD Türkiye'yi kendi istekleri doğrultusunda hareket etmeye zorlamıştır.

Kıbrıs meselesinde ABD ve Batılı devletlerden alınan askerî malzemenin yine bu devletler tarafından kullanımının engellenmeye çalışılması, ülke savunması için son derece önemli olan savunma sanayii alanında dışa bağımlılığın sakıncalarının anlaşılmasını ve bundan ders çıkarılmasını sağlamıştır. Çıkarılan bu ders neticesinde dışa bağımlılığı en aza indirerek yerli savunma sanayii kurmak amacıyla ciddi adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu dönem kurulan ASPİLSAN, İŞBİR, ASELSAN ve HAVELSAN gibi askerî vakıflar ile Mikes, Ayesaş, FNSS ve Marconi gibi şirketler bu adımların çıktıkları arasındadır (Uçar, 2019). Savunma sanayiinin gelişimine katkı sağlayan bu vakıflar ve şirketlerin yanı sıra dönemin savunma sanayii alanındaki en temel kurumu, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'dur. MKEK, 1974-1980 yılları arasında değişik projeler yürütmüş ve havan ve obüs mühimmatı üretimi yapmıştır. ASELSAN'ın kuruluşu ile elektronik sistemlerin temininde dışa bağımlılığın ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bununla birlikte, 1978'de Savunma Araştırma ve Danışma Kurulu kurulmuştur. Bu kurul aracılığı ile savunma sanayiinin geliştirilmesi, diğer kurumlarla

koordinasyon sağlanması ve savunma sanayii amaçlarının belirlenmesi gibi konularda faaliyetler yürütülmüştür (Oran, 2004).

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında askerî yardımlar hususunda ciddi sorunlar yaşanması üzerine, Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Hava, Kara, Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuştur. Söz konusu vakıflar 1987’de Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) olarak birleştirilmiştir. Yasa gereği TSKGV’nin kuruluş amacı; yerli savunma sanayiinin geliştirilmesi, yerli savunma sanayii kollarının kurulması, savunmaya yönelik askerî malzemeleri satın alarak TSK’nin muharebe gücünün artırılmasına katkı sağlamak için milletimizin desteğini sağlamak şeklinde belirtilmiştir (Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı, t.y). TSKGV kuruluşunda savunma sanayii alanında çalışmalarda bulunan pek çok şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerin büyük bir kısmı Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında karşılaşılan sorunlara yönelik kurulmuş ve bunlardan en önemlisi ASELSAN olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı’nın ve Türkiye’de bulunan en büyük savunma sanayii kuruluşu olan ASELSAN, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ihtiyaçlarını yerli kaynaklar aracılığıyla karşılamak maksadıyla 1975 yılında kurulmuştur. TSKGV bünyesine bağlı bir anonim şirket olan ASELSAN’ın, %74,20’si TSKGV’ye aittir. Türkiye’deki en büyük savunma sanayii kuruluşu olan, yurt içinde ve dışında bulunan müşterilerine yerli kaynaklar ile üretilen elektronik harpten insansız sistemlere kadar geniş bir ürün yelpazesi sunan ASELSAN, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (SIPRI) verilerine göre dünyanın en büyük savunma sanayii kuruluşları arasında 47. sıraya yerleşmiştir. ASELSAN’ın hedefi, dünya pazarında sürdürülebilirliğini koruyarak rekabet gücünü artırmak, ortaklarına güven aşlamak ve çevre ile insanlığa duyarlı bir teknoloji şirketi olmak olarak belirlenmiştir (ASELSAN, t.y).

Türk Uçak Sanayii Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), savunma sanayiinin uzay ve havacılık alanında çalışmalar yürüten önemli bir firmasıdır. 1973 yılında kurulan bu firma, kurulduğu günden bu yana F-16 üretimi yapmaktadır. 2005 yılında Türk Havacılık ve Uzay Sanayii birleşerek TUSAŞ-Türk Havacılık ve Uzay Sanayii adı altında çalışmalarına devam etmiştir. TUSAŞ-TAI, Türkiye’deki havacılık ve uzay sanayiine yön verdiği gibi dünyada da adını duyurmayı başarmıştır. Türkiye’nin yerli savunma sanayii kurması gerekliliğinin fark edildiği yıllarda kurulan bir firma olan TUSAŞ, ambargo süreci ve sonrasında yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmak maksadıyla çalışmalarına hız vermiş ve Türkiye’deki havacılık sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır (TUSAŞ, t.y). Türkiye’ye uygulanan ambargo sonrasında oluşan millî birlik ve beraberlik anlayışının “Kendi Silahını Kendin Yap, Kendi Gemini Kendin Yap” sloganının bir diğer çıktısı ambargo sürecinde gurbetçilerin yardımları ile kurulan İŞBİR Elektrik Sanayii A.Ş. olmuştur. 1977 yılında faaliyetlerine başlayan firma, İŞBİR ismini kuruluşunda büyük katkısı olan işçi birliğinden almaktadır. Türkiye’de askerî ve özel sektörde kullanılan jeneratörleri üreten İŞBİR, 1981’de TSKGV teşkilatına bağlanmıştır. Söz konusu jeneratörler tamamen yerli üretim olup o dönem ekonomik açıdan ülkenin bir nebze olsun rahatlamasına katkı sağlamıştır (İşbir Elektrik Sanayi A.Ş., t.y).

Kıbrıs meselesi ve sonrasında Türkiye'ye uygulanan ambargo, dış politika kararlarının savunma sanayii alanında yaşanan gelişmeleri etkilediğinin en önemli örneklerinden birini teşkil etmektedir. Bu alanda ihracatçı konumunda bulunan devletlerle yakın ilişkiler geliştirildiği dönemlerde daha çok dış alım yoluyla ihtiyaçların giderilmesi tercih edilirken söz konusu devletler ile kurulan ilişkilerin bozulduğu dönemlerde yerli üretimin ve dışa bağımlılığın minimize edildiği kendi kendine yetebilen bir savunma sanayii kurulmasının önemi acı bir şekilde tecrübe edilmiştir. 1950'li yıllardan beri savunmaya yönelik ihtiyaçların yabancı kaynaklar vasıtasıyla giderilmiş olması ve yerli savunma sanayiinin giderek potansiyelini kaybetmesi ülkenin bu alandaki açığını kapatmasını zorlaştırmıştır. Bu nedenle 1983 yılında Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyabileceği her türlü askerî malzemeyi üretmek için Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü kurulmuştur. Sınırlı bir sermaye ile kurulan ve tüzel kişiliğe sahip olan Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü, bir kamu iktisadi kuruluşudur. Bunun yanı sıra beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planıyla (1985-1989) savunma sanayiinin geliştirilmesi maksadıyla yapılacak olan çalışmalara öncelik verileceği ve yatırımların destekleneceği ifade edilmiştir (Uçar, 2019).

4.4 Yerli Üretim Anlayışına Dönüş Dönemi (1974-2000)

1970'li yılların ikinci yarısında ortaya çıkan ekonomik sıkıntılar ve ABD yaptırımı, Türkiye'nin yıllardır benimsemiş olduğu Batı yanlısı dış politika stratejisinin sorgulanmasına ve farklı alternatifler aranmasına sebep olmuştur. ABD'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu ambargo Türk Silahlı Kuvvetlerinin ciddi sıkıntılar yaşamasına sebep olmuştur. 1978 yılına kadar devam eden ambargo sonrasında ABD Türkiye'ye sağlamış olduğu yardımlara devam etmiş olsa da bu yardımlar TSK'nın ihtiyaçlarını karşılama noktasında yetersiz kalmıştır. Bu nedenle ambargodan sonra ordunun toparlanması maksadıyla bir dizi çalışma yapılmıştır. 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında yerli savunma sanayii kurulması adına nasıl bir yol izleneceğinin belirlendiği Savunma Sanayii Stratejisi 1975'te hazırlanmıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025). Söz konusu strateji ile uçak, gemi, ağır silah, tank ve zırhlı araçların imalatından mevcut helikopter ve optik sistemlerinin geliştirilmesine kadar TSK'nın her türlü ihtiyacının yerli imkânlarla tedarik edilmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Ardından bu strateji kapsamında ayrılan ödeneğin miktarı belirlenmiş ve 1980 yılına değin 100 milyar liranın savunma sanayiine ayrılması amaçlanmıştır (Dölkeleş, 2014). Harekât sonrasında kurulan şirketler aracılığıyla yerli savunma sanayii kurma hedefine yönelik adımlar atılmış olsa da İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında dış alım ve yardımlara yönelerek yerli üretimden uzaklaşan Türkiye'nin TSK'nın ihtiyaç duyduğu ürünleri bir anda geliştirmesi ve üretmesi pek mümkün olmamıştır. Buna rağmen Türkiye, karşılaşmış olduğu bu ders niteliğindeki acı tecrübenin tekerrür etmemesi adına ABD ambargosu sona erdikten sonra dahi yerli savunma sanayii kurma amacına yönelik girişimlerini terk etmemiştir (Uçar,2019).

Bu nedenle öncelikli olarak savunma sanayiinde dışa bağımlılığın en aza indirilmesi ve yerli kaynaklarla modern teknolojilerin ülkemizde üretilmesi amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda söz

konusu çalışmaların yürütülmesi için gerekli olan kurumsal yapı oluşturulmuştur. Nitekim 1985 yılında kabul edilen 3238 sayılı yasa gereği Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur. Ancak 390 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) hükmü gereğince ismi değiştirilerek Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) adını almıştır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025). SSM, savunma sanayiini organize etmek, yeni teknolojileri ve teşebbüsleri araştırmak ve desteklemek, yabancı sermayeyi yönlendirmek, harp silah, araç ve gerecin üretimini koordine etmek, modern sistemlerin Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) faaliyetlerini takip ve kontrol etmek ile görevlendirilmiştir. Bu görevlerin yürütülmesine katkı sağlaması amacıyla Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) kurulmuştur (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025).

1980'li yıllarda artış gösteren çalışmalar dikkate alındığında bu dönem Türk Savunma Sanayiinin emekleme döneminden çıkarak yürümeye başladığı dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönem itibariyle temel altyapı çalışmaları tamamlanmış ve nitelikli personel yetiştirilerek üretim kapasitesi büyütülmüştür. Söz konusu üretimlerde modern teknolojileri öğrenmek ve yabancı şirketlerin yüklenicisi olduğu projelerde alt yüklenici olmak temel strateji olmuştur. Türkiye'nin savaş uçağı üretimi noktasında yeterli altyapı ve teknolojiye sahip olmaması sebebiyle ihtiyaç duyulan savaş uçağının lisansı alınarak ortak üretim yapılması kararı alınmıştır. Bunun üzerine ABD lisanslı F-16 savaş uçağının uygun görülmesi ile Hava Kuvvetleri için F-16 savaş uçaklarını yurt içinde üretmek amacıyla Türkiye ve ABD'nin ortaklığında TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. (TAİ) kurulmuş ve Genelkurmay Başkanlığınca savaş uçağı üretimi görevi verilmiştir. Türkiye ile ABD arasında düzenlenen "Öncel I" projesi kapsamında öncelikle 160 tane uçağın direkt olarak satın alınması, akabinde ise 112 uçağın montaj işlemlerinin Türkiye'de yapılması ve orta-arka gövde ile kanat üretimlerinin gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. 2005 yılına gelindiğinde yabancı hissedarların payları Türk yatırımcılarca satın alınmış ve TUSAŞ ve TAİ yeniden yapılandırılarak Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş. ismini almıştır. Aynı yıllarda F-16 uçakları için motor üretimi yapmak ve bakım onarım faaliyetlerini sürdürmek amacıyla TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş.(TEİ) kurulmuştur. Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş., Türk Hava Kurumu (THK), Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve General Electric (GE) katılımıyla kurulan ortaklıkta en büyük pay %50,5 gibi büyük bir oranla Türk Havacılık ve Uzay Sanayiine aittir (TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş., t.y).

Bu dönem içerisinde ASELSAN, telsiz, elektronik harp ve data terminali, hibrid devresi, F-16 üretimi için aviyonik, INS, termal kamera ve silah sistemleri, koordinat cihazı üretmiştir. Bununla birlikte, Hava Savunma Erken İkaz Sistemi, Elektronik Harp Sistemi, X-Band Uydu Haberleşme Sistemi ve Taktik Saha Muharebe Sistemi gibi sistemlerin geliştirilmesi için pek çok projeyi yürütmüştür. Söz konusu askerî projelerin yanı sıra ASELSAN, otoyollarda kullanılacak olan acil yardım, haberleşme ve ücret ödeme sistemleri gibi sivil kullanıma yönelik çalışmalarda bulunmuştur (ASELSAN, t.y). Bununla birlikte, Türk Savunma Sanayiinin millileştirilmesi ve dışa bağımlılığının azaltılması amacıyla bu dönem kurulan bir diğer şirket ROKETSAN olmuştur. "Stinger Avrupa Ortak Üretim Projesi" sonrasında kurulan ROKETSAN, Türkiye'nin roket ve füze üretiminde öncü olması amacıyla

kurulmuş bir vakıf şirkettir. Stinger Projesi kapsamında altyüklenici olan ve önemli teknolojilerin ülkeye transferini gerçekleştiren Türkiye, bu şirket ile roket ve füze üretiminde görev alacak nitelikli personel yetiştirmeyi hedeflemiştir. Devlet desteğini alarak hızla gelişen ROKETSAN, önemli bir altyüklenici pozisyonuna sahip olmuştur. ROKETSAN Stinger Projesi ile Türkiye’de 11 ve 40 km menzilli roketler ve çok namlulu Roketatar üretmiştir (ROKETSAN, 2012).

Ayrıca bu dönem özel sektörün savunma sanayii alanında faaliyet göstermeye başladığı bir dönem olmuştur. İki gruba ayrılabilir olan şirketlerden birincisi, yabancı ortaklarla kurulan veya yabancı şirketlere ait olan alt şirketlerin bulunduğu gruptur. Bu gruptaki şirketlere verilebilecek en iyi örnek 1986 yılında Amerikan FMC ve Türk NUROL şirketlerinin birleşerek kurduğu FMC-NUROL Savunma Sanayi (FNSS) ortak grubudur. %51 Nurol Holding’e, %49 BAE Systems’e ait olan firma Türk Silahlı Kuvvetleri ve müttefiklerinin kullanımına yönelik Zırhlı Muharebe araçları üretmek amacıyla kurulmuştur. 1990 yılında üretime başlayarak Paletli ve Tekerlekli Zırhlı Araçlar, İstihkâm Araçları, İnsansız Kara Araçları ve Kuleler üreten FNSS, Türk savunma sanayii adına birçok yeniliğe öncülük etmiştir. FNSS tarafından Amerikan AIFV aracı örnek alınarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda Zırhlı Muharebe Aracı ZMA-15 geliştirilmiştir. Öncelikle 20 tane araç yurtdışında üretilerek ülkeye getirilmiş daha sonra ise %66 off-set taahhütlü olarak Türkiye’de üretilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte 347 adet ZMA-15 aracı, off-set taahhüdüne uygun şekilde yurt dışına ihraç edilmiş ve söz konusu ihraç bu zamana kadar yapılan en büyük savunma sanayii ihracatı olmuştur (FMC-NUROL Savunma Sanayi, t.y).

Sonuç olarak 1974-2000 yılları arasını kapsayan dönem içerisinde Türkiye’de savunma sanayiinde millileşme düşüncesi oluşmaya başlamıştır. Kıbrıs Barış Harekâtından sonra uygulanan ambargo neticesinde savunma sanayii gibi devletler için hayati önemi sahip bir alanda yabancı ülkelere güvenmenin büyük bir hata olduğu anlaşılmıştır. Türkiye’nin savunmaya yönelik silah ve teçhizat edinimi noktasında yaşamış olduğu sıkıntılar neticesinde yerli savunma sanayii kurma, geliştirme ve dışa bağımlılığın minimize edilmesine yönelik güçlü bir motivasyon oluşmuştur. Zaten Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Türkiye’nin savunma sanayiinin genel hatları incelendiğinde, Atatürk döneminde açılan fabrikalarla yerli savunma sanayii kurma politikasının izlendiği, İkinci Dünya Savaşı sonrasında alınan yardımlar sebebiyle Atatürk döneminde benimsenen millî politikaların terk edildiği ve Johnson mektubu ve Kıbrıs Barış Harekâtı akabinde ise ABD’nin Türkiye’ye uygulamış olduğu ambargo sonrasında yerli savunma sanayii kurma çabalarının yeniden canlandığı görülmektedir. Ambargo sürecinden sonra Türk savunma sanayiinin alt yapısının oluşturulması amacıyla hem devlet hem de özel girişimler vasıtasıyla pek çok tesis faaliyet göstermeye başlamıştır. Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi ve modernize edilmesi amacıyla 1985 yılında kurulan SSM, millî savuma sanayii kurulmasında benimsenen politikaların yürütülmesi için son derece önemli bir yere sahiptir. Dönemin savunma sanayii gözden geçirildiğinde SSM’nin kuruluşunun izlenen politikaların gerçekleştirilmesini hızlandırdığı görülmektedir. Bu zamana kadar savunmaya yönelik her türlü araç gereç hususunda alıcı pozisyonunda olan Türkiye, SSM sayesinde bu durumdan kurtulmaya başlamıştır.

Dolayısıyla bu dönemde Türk savunma sanayii, emekleme dönemini tamamlayarak meyvelerini vermeye başlamıştır (Uçar, 2019).

4.5 AK Parti Dönemi (2002-Günümüz)

Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından neredeyse on yıl geçmesine rağmen 2000’li yıllarda hala uluslararası sistemin yapısının net bir şekilde şekillenmediği görülmektedir. İki ayrı kutbun dağıldığı bu dönemde bölgesel alt sistemler ve örgütlenmeler sistemin bu durumundan etkilenmiş ve Amerika Birleşik Devletleri’nin uluslararası politikada tek ve hegemon güç olmasa da ayrıcalıklı bir konuma gelmesine sebep olmuştur (Sönmezoğlu, 2016). Ancak kısa süre sonra Rusya’nın kendini toparlaması ve Çin’in büyüyen bir güç olarak ABD’ye rakip olabilecek seviyeye ulaşması, ABD’nin bahsi geçen üstünlüğüne meydan okumaktadır. Batı dünyası Sovyetler Birliğinin dağılması üzerine 21. yüzyılı büyük bir sevinçle karşılamıştır. Artık savaşların ve çatışmaların ortadan kalkacağını var sayan bu düşüncenin varsayımlarına karşın, her sistemin bir diğer öteki sistemin varlığına gereksinim duymasından dolayı komünizm karşıtlığı yerini dinsel yapılanmaya bırakmıştır. Liberal-Komünist çatışması yerini Hristiyan Batı ile İslam Dünyası arasında yaşanacak olan çatışmaya bırakacaktır. Özellikle 11 Eylül’de yaşanan saldırı 21. yüzyılın uluslararası sisteminin önemli ve belirleyici bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Amerika Birleşik Devletleri’nin saldırgan ve hegemon politikasının şekil bulduğu bu dönemin ardından Barack Obama yönetimi ile sistem içerisinde iş birliğine dayalı ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır (Emirkadı, 2018).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte sistematik değişiklikler meydana gelmiş ve bu değişiklikler devletlerin dış politika davranışlarının şekillenmesine etki etmiştir. Bu değişimin Türkiye adına askerî güç kullanımına yönelik eğiliminin artış göstermesi sonucunu doğurduğu söylenebilir. Ancak bu eğilimin artış göstermesinde sistemik nedenlerin yanı sıra Türkiye’nin iç siyasetinde meydana gelen değişiklikler ve askerî oluşumun iç ve dış politikada ağırlığını ortaya koyması etkili olmuştur. Doksanlı yıllar boyunca Türkiye sadece soğuk savaşın gerektirdiği güvenlik ihtiyaçları ile değil aynı zamanda farklı bölgelerde fakat aynı dönemlerde son derece hayati sayılabilecek pek çok sorun ve tehdit algılamaları ile uğraşmak durumunda kalmıştır. Sonuç olarak Türkiye’de silahlanmaya yönelik artış yaşanmıştır (Uçar, 2019)

28 Şubat Süreci, Irak Savaşı, 11 Eylül saldırısı ve ekonomik krizin getirdiği şartlar altında 2002’de iktidarı kazanan AK Parti ve Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu döneminde Türkiye’nin aktif bir dış politika benimsediği, Sovyet tehdidinin de ortadan kalkması ile birlikte ABD ve Batılı devletlerin etkisi olmaksızın bölgesel bir güç olma yönünde özerkleştiği düşünülmektedir (Oran, 2017). Türkiye, dış politikasında daha aktif ve özerk bir rol üstlenerek ABD etkisinden uzaklaşmaya başlamıştır. Fakat bunun yanında Türkiye’nin bu tutumunun en belirgin sebebinin geçmişte benimsenen politikaların terk edilmesi olduğu düşünülmektedir. Nitekim 2000’li yıllarda Türkiye’de iç politikada da benzer değişikliklerin meydana geldiği değerlendirilmektedir. Bunun bariz bir sonucu olarak Ortadoğu merkezli benimsenmiş olan Türk dış politikasına “yumuşak güç” ya da “yeni Osmanlılık” adı

verilmiştir (Uzgel, 2017). Bu dönem Türkiye’de bölgesel olaylarda daha etkin bir rol üstlenmeyi öngören bir dış politika izlemenin gerekliliği vurgulanmıştır. 11 Eylül saldırılarının ardından, terör ile İslam’ın eş anlamlı şekilde kullanılmaya başlanması ve İslam’ın suçlanması nedeniyle Türkiye’nin Orta Doğu ilişkileri, daha da önemli hale gelmiştir. Nitekim bu suçlamalar ve İslam düşmanlığı Doğu-Batı arasındaki ayrımı belirginleştirmiştir. Orta Doğu’da terör olaylarının kullanılarak bu bölgelerde etkinlik kurulmasının engellenmesi için demokratik bir altyapının gerekliliği Türkiye’yi bölgede önemli bir örnek haline getirmiştir (Kohen, 2001).

AK Parti yönetimi, Türkiye’nin jeopolitik önemini vurgulamış ve dış politikanın belirlenmesinde bu unsurun stratejik olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Türkiye’nin dış politikasında tek odaklı olmaktan ziyade güç merkezleri ile çok yönlü bir ilişki kurması gerektiğinin altı çizilmiştir (Davutoğlu, 2012). AK Parti’nin dış politikanın belirlenmesindeki temel anlayışı, alınacak önemli kararlarda ve meydana gelen krizlerde söz sahibi ve aktif olma isteği olmuştur. Bu nedenle bir yandan NATO ile ilişkilere önem verilirken diğer yandan ABD ve Rusya ile kurulacak olan iş birliğinin önemine vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan Ortadoğu ülkeleri ve bu bölgede yaşanan olaylar kapsamında Türkiye’nin aktif bir rol üstlenmesi gerekliliğinden hareket eden AK Parti hükümeti, bölgede yaşanan çatışmaların karşısında olduğunun ve bölgedeki istikrarsızlıkların çözümüne verdiği önemin altını çizmiştir (Davutoğlu, 2012). İktidara gelişinin ilk yıllarından itibaren AK Parti yönetimi, bölgesel ve küresel olarak barışı benimsemeyi ve demokratikleşme yönünde yapılan çalışmalara destek vermeyi temel amaç olarak belirlemiştir. Bu dönem ekonominin geliştirilmesi ve demokrasinin temini, Türkiye’nin bölgesel vizyonunun temelini oluşturmuştur. Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, bütün toplumlara seslenen ve yine bütün toplumların katılım sağlayabileceği yeni bir düzenin kurulmasının Türkiye’nin vizyonu olduğunu ifade etmiştir. Davutoğlu’nun ifade ettiği bu yeni düzen siyasi, ekonomik ve kültürel olarak önemli üç sacayağından oluşmaktadır (Davutoğlu, 2012).

2013 yılında meydana gelen Gezi olayları, 17-25 Aralık operasyonu, Suriye iç savaşı neticesinde oluşan mülteci sorunu ve 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan darbe teşebbüsünün ardından Türkiye’nin gerek iç gerekse dış politikaya yönelik bakış açısı ciddi şekilde değişkenlik göstermiştir. Bu değişkenliğin göstergesi olarak daha dinamik ve güvenliğe odaklı bir dış politika yürütülmüş ve sınır ötesi operasyonlar gerçekleştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2025). Suriye’ye gerçekleştirilen Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları ile birlikte Türkiye, bölgesel olarak gücünü artırmıştır. Ancak Arap Baharı sonrasında demokrasi yanlısı bir politika izlediği için pek çok Arap devleti ile ilişkileri bozulan Türkiye, bölgesel olarak kimi sorunlar yaşamış olmasına rağmen bu durumu “değerli yalnızlık” olarak kabul etmiştir (Davutoğlu, 2012). Diğer taraftan 15 Temmuz askerî darbe teşebbüsünden sonra ABD ve Batılı devletler ile ilişkileri bozulan Türkiye, Rusya’dan S-400 hava savunma sistemlerini alarak bir nevi dengeleme politikası yürütmüştür. 12 Temmuz 2019 tarihinde S-400’lerin teslimatlarının yapılmaya başlanması üzerine bu durumdan rahatsız olan ABD, Türkiye’ye yönelik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımlar kapsamında Türkiye, daha önce yapılan F-35 programından çıkartılmıştır. ABD’nin devletlerin “Egemen Eşitliği” ilkesini çiğneyerek yapmış

olduğu bu davranışına karşı savunması, S-400 hava savunma sisteminin NATO sistemleri ile uyumlu olmadığına ve Rusya'nın bu sistemleri casusluğa yönelik kullanabileceğine yönelik olmuştur (Babazade, 2022).

NATO üyesi bir ülke olan Türkiye'nin tüm radar sistemleri NATO ile uyumlu olduğundan dolayı Rus yapımı bir sistem olan S-400 ile entegre edilmesi mümkün görülmemektedir. Bir NATO ülkesinin, NATO karşıtı olarak kabul edilen başka bir ülkeden hava savunma sistemi temin etmesini dahası bu sistemi kendi sistemi olan F-35 ile birlikte kullanmasını ABD kesinlikle uygun bulmamaktadır. ABD'li uzmanlar S-400 ile F-35'in birlikte kullanılmasının mümkün olmadığını dile getirmişlerdir. Teknik açıdan F-35 ile birlikte çalışacak olan S-400'ün IFF (Identification Friend or Foe) Dost Düşman Tanıma Sistemlerine F-35'in önemli bilgilerinin aktarılacak olması ve bakımlarının Ruslar tarafından yapılması durumunda F-35 savaş uçağına ait önemli bilgilerin Rusların eline geçmesinden endişe duyan ABD'li yetkililer, Türkiye'yi F-35 programından çıkaracaklarını belirtmiştir. Nitekim Türkiye, 17 Temmuz 2019 tarihinde ABD'nin güvenlik endişeleri sebebiyle F-35 programından çıkarılmıştır (Kılıç, 2022).

Diğer taraftan savunma sanayiine yönelik hayata geçirilen projeler dikkate alındığında yaşanan kimi olaylar sebebiyle güvenlik olgusu bu dönem Türkiye'nin en önemli konu başlıklardan birisi olmuştur. Bu olaylardan ilki, PKK terör örgütünün eylemleri olmuş ve bu eylemler Türkiye'nin güvenlik endişesinin artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle PKK ile uzlaşma yönünde çalışmalar yürütülmüş olmasına rağmen herhangi bir sonuç alınamamıştır. Nihayetinde 2015 yılında "hendek terörü" adı altında gerçekleştirilen terör olayları Türkiye'nin teröre karşı ciddi bir ön çalışma yapmasını gerekli hale getirmiştir. İkinci olay 15 Temmuz darbe girişimi, üçüncü olay ise sınır bölgesinde gerçekleştirilen PKK uzantılı terör olayları olmuştur. Sınır bölgesinde yapılan eylemler Türkiye'nin sınır ötesi güvenlik politikası yürütmesine neden olmuştur. Bu politika sonucunda Türkiye, sınır ötesinde askerî operasyonlar gerçekleştirmiştir. Bunlardan ilki, Suriye'de yapılan terör olaylarını durdurmak amacıyla 24 Ağustos 2016 tarihinde gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtıdır (Millî Savunma Bakanlığı, t.y). Yine Suriye'de 20 Ocak 2018 tarihinde PYD/YPG/PKK/KCK ve DEAŞ terör örgütü mensuplarına yönelik Zeytin Dalı Harekâtı gerçekleştirilmiştir. Türkiye bu operasyonlar vesilesiyle ülke bütünlüğünü korumayı ve sınır güvenliğini sağlamayı amaçlamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin savunma harcamaları giderek artış göstermeye başlamıştır (Oran, 2017).

15 Temmuz darbe girişiminin ardından Suriye'de gerçekleştirilen harekâtlar, savunma sanayiinde üretilen silah ve teçhizatın test edilmesi bakımından deneysel bir işlev görmüştür. Söz konusu harekâtların gerçekleştirildiği dönem, savunma sanayii ihtiyaçlarının mümkün olduğu en hızlı şekilde millî kaynaklar aracılığı ile temin edilmesinin önemini göstermiştir. Bu kapsamda elde mevcut bulunan askerî teçhizatın bakım, onarım ve yedek parça temini noktasında TSK ve üretimi gerçekleştiren firmalar arasındaki daimi koordinasyonun sağlanması çok daha önemli hale gelmiştir. 2016 yılı ve sonrasında envanterde bulunduran Silahlı İnsansız Hava Araçları (SİHA), Türkiye'nin terörle mücadele operasyonlarında ciddi kazanımlar elde etmesini sağlamıştır (Üzen, 2023). Bununla birlikte SİHA'lar,

Suriye'nin kuzeyine yönelik gerçekleştirilen harekâtlarda da önemli başarılar elde edilmesini sağlamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafyanın özelliklerine ve kendi ihtiyaçlarına yönelik savunma sanayiini geliştirmesi, kendine has doktrinler geliştirdiğinin ve bu doktrinlerin başarıya ulaştığının bir göstergesidir. Nitekim Libya ve Karabağ savaşları ve özellikle Ukrayna-Rusya savaşı sebebiyle SİHA, dünya kamuoyunda yer almıştır (Babazade, 2022).

Gerçekleştirilen projeler, Türk savunma sanayiinin uzun yıllar yabancı ülkelere olan bağımlılığını büyük oranda ortadan kaldırmak adına atılmış önemli adımlar olarak değerlendirilmektedir. Diğer taraftan geliştirilen savunma sanayii ürünlerinin ihraç edilmesinin, ülkenin cari açık sorununa katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Türkiye'nin bulunmuş olduğu jeostratejik konum gereği savunmaya yönelik yapılan harcamalar her geçen yıl artış göstermektedir. Esasen dönem içerisinde “komşularla sıfır sorun” politikası yürüten Türkiye'nin savunma harcamalarının azalması gerektiği düşünülmese rağmen ülkenin bulunmuş olduğu jeopolitik ve jeostratejik konum gereği karşılaşmış olduğu güvenlik tehditleri bu durumu imkânsız hale getirmektedir. Özellikle 2000'li yıllar itibariyle yürütülen terörle mücadele operasyonları nedeniyle modern silahların temin edilmesi gerekliliği, savunmaya yönelik harcamaların artması sonucunu doğurmuştur. Sonuç olarak 2000'li yılların başından itibaren Türk savunma sanayiinde yerli üretim anlayışının gittikçe artış gösterdiği görülmektedir. Özellikle bir dönem Amerika Birleşik Devletleri'nden çok fazla silah alımı gerçekleştiren Türkiye için savunma sanayii ve dış politika arasında ciddi bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki nedeniyle Türk savunma sanayiinin gelişimi, Avrupa Birliği ilişkilerinden PKK terör örgütüne karşı yürütülen mücadeleye kadar askerî, ekonomik, siyasi, sosyal ve uluslararası ilişkiler itibariyle çok yönlü bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle Türk savunma sanayiinin benimsemiş olduğu tedarik modeli Türk dış politikasının nasıl şekillendiği konusunda önemli deliller sunmaktadır. Yerli savunma sanayii anlayışının giderek artış gösterdiği bu dönemde 2001 yılında üniversiteler, AR-GE kuruluşları ve üretim birimleri arasında iş birliği anlaşmaları düzenlenmiş ve TSK'nin modernize edilmesi amacıyla pek çok proje gerçekleştirilmiştir.

5. SONUÇ

Güçlü bir savunma sanayii bulunan bir devlet, bu gücü güvenliğini tesis etmekle birlikte kendi çıkarları doğrultusunda diğer devletler üzerinde söz sahibi olmak amacıyla etkili bir dış politika aracı olarak kullanabilmektedir. Savunma sanayiine yönelik ürünlerde ihraç potansiyeli yüksek çok az devlet bulunmaktadır. Buna karşın dünyadaki pek çok devlet, savunmaya yönelik ihtiyaçlarının karşılanması noktasında dışa bağımlı bulunmaktadır. İhracatçı devlet, alıcı devletten dış politikasına yönelik kimi davranışları yapması ya da yapmaması doğrultusunda isteklerde bulunabileceği gibi satışını gerçekleştirdiği ürünün kime, nerede, ne zaman ve hangi durumlarda kullanılabileceği hususunda da şartlar koşabilmektedir. Diğer taraftan savunma sanayii ürünleri diğer tüm ürünler gibi kullanıma ve zamana bağlı olarak birtakım bakım-onarım ve yedek parçaya ihtiyaç duyacağından ve bu ihtiyaçların güncel muharebe şartlarına uygun şekilde giderilmesi gerektiğinden dolayı alıcı ve satıcı devletler arasında farklı bir bağımlılık ilişkisinin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu bağımlılık, alıcı devleti

bağımlılığın oluşmasına sebep olan sistemleri aktif bir şekilde kullanmak istediği müddetçe ihracatçı devletin dış politikasına ayak uydurmak durumunda bırakılmaktadır. Alıcı devletin karşılaşmış olduğu bu gibi kısıtlamaların yanı sıra ihracatçı devletler, herhangi bir devleti o devletin düşmanı sayılabilecek başka bir devlete hibe ve yardımlarda bulunarak da savunma sanayiini cezalandırma aracı olarak kullanmaktadır. Savunma sanayii geliştirilmesi çok yüksek maliyetli bir alan olduğundan ve tüm devletlerin ekonomik ve teknolojik imkânları eşit olmadığından dolayı her devletin savunma sanayiini eşit oranda geliştirmesi mümkün değildir. Savunma sanayiine yönelik bütün ihtiyaçlarını kendi imkân ve kabiliyetleriyle üretebilen devletler süper güç olarak nitelendirilebilen devletlere özgü bir durumdur. Böyle bir imkâna sahip olmayan devletler diğer pek çok alandan sınırladıkları bütçeyi askerî harcamalara ayırarak savunma sanayilerini güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Devletler için en rasyonel yaklaşım, kendi imkân ve kabiliyetlerine uygun şekilde geliştirme ve üretim faaliyetlerinde bulunmak ve diğer devletlere bağımlı hale gelmemek adına ihtiyaç duyulan ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak dünyadaki belli başlı ihracatçı devletlerden biri olmaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin asker kökenli kurucu kadrosu, Osmanlı Devleti'nin yıkılışının en önemli nedenlerinden birinin çağın gerektirdiği modern bir savunma sanayiinin bulunmaması olduğunun bilinciyile, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yerli savunma sanayiinin geliştirilmesini en temel amaçlardan biri olarak belirlemiştir. Bu dönem içerisinde Atatürk, yerli savunma sanayiinin kurulmasını bağımsızlığın bir güvencesi olarak kabul etmiştir. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren savunmaya yönelik faaliyetlerin artırılması ve savunma sanayii tesislerinin kurularak desteklenmesi devletin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. 1920'li yıllardan başlayıp İkinci Dünya Savaşı baş gösterinceye kadar savunma sanayiinin gelişim göstermesi maksadıyla çaba sarf edilmiş ve yatırımlar yapılmıştır. Savunma sanayiine yönelik atılan adımların yeni kurulmuş olan devletin yeterli alt yapı ve teknolojik kapasiteye sahip olmamasından dolayı büyük ölçekli bir başarıya ulaştığı söylenemez. Diğer taraftan Almanya ve İtalya'nın izlemiş olduğu yayılmacı politikadan rahatsızlık duyan Türkiye, söz konusu devletlerin kendisine yönelik yapacağı bir saldırı olasılığından endişelenmiştir. Bu endişenin yansıması olarak savunmaya yönelik harcamalar artış göstermiş ve askerî fabrikaların iyileştirilmesi ve yeni tesislerin kurulması maksadıyla adımlar atılmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi hâlihazırda kıt kaynaklar ile geliştirilmeye çalışılan savunma sanayiinin durma noktasına gelmesine sebep olmuştur. Türkiye doğrudan savaşa girmemiş olmasına rağmen savaşın getirmiş olduğu bütün yükü taşımak zorunda kalmıştır. Türkiye her ne kadar tarafsızlık siyaseti benimsemiş olursa olsun diğer devletlerin baskısı sonucu kendisini savaşın ortasında bulma kaygısı, savaşa yönelik hazırlıkların yapılmasına sebep olmuştur. Yerli savunma sanayii gelişiminin uzun bir süreci kapsadığından ve savaşa yönelik ihtiyaçların derhal giderilmesi gerektiğinden dolayı çarenin dış alımlarda olduğuna inanılmıştır. Söz konusu çarenin tatbik edilmesi maksadıyla yapılacak her türlü hibe ve yardımın kabul edilmesi gerektiğine inanılması, savunma sanayiinde millîleşme politikalarının terk edilmesine sebep olmuştur. Bu kapsamda, ABD'nin "Borç Verme ve Kiralama" yasası ile ilerleyen

yıllarda Türkiye'nin ciddi problemler yaşamasına sebep olacak yardımların esas alındığı bir politika süreci başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra Truman Doktrini ve Marshall Yardımları ile ekonomik ve askerî yardım almaya devam eden Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsediği politikaları daha da terk ederek yerli savunma sanayiinin gelişimini durdurmuştur. Gün geçtikçe kapitalist sistemin etkisine giren Türkiye dış alım, hibe ve yardımlar sebebiyle hazırcılığa alışmış ve yerli üretim fikrini terk etmiştir. Türkiye'nin NATO'ya üye olması ile birlikte ülkede kurulan ABD üsleri, Türkiye'nin güvenliğine katkı sağlamaktan ziyade açık bir hedef haline gelmesi riskini doğurmuştur. Türkiye'nin ABD politikalarına vermiş olduğu destek, komşuları ve Arap dünyası ile ilişkilerini olumsuz şekilde etkilemiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Johnson'ın İsmet İnönü'ye 5 Haziran 1964 tarihinde gönderdiği mektup krizi yaşanıncaya kadar Türkiye, savunma sanayiinde dış tedarik modelini tercih ederek almış olduğu hibe ve yardımlarla SSCB tehdidine karşı güvenliğini tesis etmeye çalışmıştır. Ancak 1964 yılında gelen Johnson Mektubu ve 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı akabinde yaşanan olaylar, Türkiye'nin savunma sanayiini ihmal etmesinin ve ülke güvenliği gibi hayati bir meselede yabancı devletlerden gelen yardımlara güvenilmesinin ne kadar büyük bir hata olduğunun anlaşılmasına vesile olmuştur. Harekât sonrasında ABD'nin Türkiye'ye uygulamış olduğu ambargolar, Atatürk döneminde benimsenen yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik izlenen politikalara geri dönülmesi gerektiğini göstermiştir. Bu nedenle yerli savunma sanayiinin geliştirilmesine yönelik çalışmaların başlatıldığı bu yıllarda önemli tesis ve kurumların temelleri atılmıştır. SSM başta olmak üzere söz konusu kurumlar ve tesisler aracılığıyla Türk ordusunun ihtiyaç duyabileceği her türlü askerî malzemenin mümkün olduğunca millî kaynaklar ile karşılanması hedeflenmiştir. 1964 yılında başlayan Türk savunma sanayiinin geliştirilme süreci 2000'li yıllarda önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Hem vakıf şirketlerinin hem de özel şirketlerin alana yönelik göstermiş oldukları faaliyetler neticesinde birbirinden farklı ürün yelpazesi ortaya çıkmıştır. Özellikle terörle mücadele operasyonlarında kullanılmak üzere geliştirilen zırhlı araç ve insansız hava araçlarının ihracat potansiyeline sahip oluşu, kaydedilen başarının nitelendirilmesi bakımından büyük öneme sahiptir.

Türk savunma sanayiinin göstermiş olduğu bu ilerlemede Türk dış politikasında meydana gelen değişimin büyük bir etkisi olmuştur. Türkiye'nin proaktif bir dış politika benimsemesiyle birlikte faaliyette bulunduğu coğrafyanın genişlemesi, savunma sanayiine verilen önemin artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bölgesel ve küresel çapta sorunların çözümünde önemli bir aktör olmak isteyen Türkiye, bulunmuş olduğu coğrafya itibarıyla sık sık güvenlik problemleriyle karşılaşmaktadır. Bu nedenle, güçlü ve caydırıcı bir silahlı kuvvetlerin teşkil edilme gerekliliği Türkiye gibi önemli bir jeopolitiğe sahip bir ülke için karşı konulamaz bir gerçektir. Bu gerçeklik doğrultusunda Silahlı Kuvvetlerin ihtiyacı olan ürünlerin dış tedarik yoluyla temin edilmesi halinde satıcı ülkenin söz konusu ürünlerin kullanıma yönelik öne süreceği şartlar göz önüne alındığında yerli savunma sanayiinin

geliştirilmesi, yabancı ülkelere bağımlı olmaksızın politika belirleyebilme imkânı sağlamaktadır. Özellikle Kıbrıs Barış Harekâtında bu durumu acı bir şekilde tecrübe eden Türkiye, kademeli olarak savunma sanayiini geliştirme gayretindedir. Türkiye'nin öz kaynaklarına yönelerek yerli savunma sanayii politikası yürütmesinden rahatsızlık duyan pek çok devlet, Türkiye'ye karşı doğrudan ya da dolaylı yollardan ambargolar uygulamıştır. Bu ambargolara karşı taviz göstermeyen Türkiye, farklı seçenek arayışına koyulmuştur. Bu durum Türkiye'nin geçmiş yıllarda yürüttüğü Batı endekli dış politikadan uzaklaşarak çok yönlü dış politika benimsemesini sağlamıştır. Böylelikle Türk savunma sanayii alternatif çözüm üretebilen, hızlı ve etkin bir yapıya büründürülmüştür. Diğer taraftan Türkiye, terörle mücadele operasyonları kapsamında özellikle İHA ve SİHA gibi sistemler üzerinde ciddi bir tecrübe kazanmış ve kazanılan bu tecrübeler ışığında yeni fikirler ortaya çıkmıştır.

Genel olarak bakıldığında Türk dış politikasında yaşanan gelişmelerin Türk savunma sanayiinde benimsenen tedarik modellerini ve ilerlemeleri etkilediği görülmektedir. Türkiye'nin bulunmuş olduğu coğrafi konum, siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkiler geliştirdiği sınırlar, geliştirilen ilişkilerin artış göstermesi ve hem kendi hem de müttefiklerinin güvenlik endişelerini ortadan kaldırabilmesi konuları savunma sanayiinin önemini arttırmaktadır. Türkiye'nin benimsemiş olduğu aktif dış politikasından anlaşılacağı üzere bölgesel ve küresel açıdan önemli ve söz sahibi bir devlet olmak istediği görülmektedir. Ancak bulunmuş olduğu coğrafya ve bölgedeki karışıklıklar nedeniyle Türkiye'nin güçlü, caydırıcı ve etkin bir ordu teşkil etmesi oldukça elzemdir. Bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaç duyduğu askerî malzemenin yurt dışından temin edilmesi söz konusu malzemenin istenilen şekilde kullanılmasını çeşitli yollarla engellemektedir. Bu nedenle, Türkiye gibi oldukça önemli ve stratejik bir konumda bulunan bir ülke için yerli savunma sanayiinin kurulması son derece önemlidir. Kendisine uygulanan ambargolar sonrasında bu durumun daha iyi farkına varan Türkiye, yerli savunma sanayiini geleceğe yönelik belirli aşamalarda geliştirmektedir.

Dış politikanın savunma sanayiine yönelik yaşanan gelişmelere olan etkisini görebilmek için Türkiye'ye uygulanan ambargolar önemli bir göstergedir. Bu gibi yaptırımlara karşı geri adım atmayan Türkiye, kararlı duruşundan vazgeçmeyerek çeşitli çözüm arayışları içerisine girmiştir. Bu arayışlar neticesinde Türk savunma sanayii hızlı çözümler üretebilen bir yapıya büründürülmüş ve terör örgütleri ile olan mücadeleler sonucunda çok önemli tecrübeler kazanılmıştır. Kazanılan tecrübeler ışığında çeşitli konulara yönelik farklı çözümler ortaya konulmuştur. Bu çözümlere verilebilecek en iyi örnek İHA ve SİHA'lar olmuştur. İlk etapta ülkenin doğusunda yaşanan terör olaylarına karşı yapılan mücadelelerde ihtiyaç duyulması üzerine envantere dâhil edilen İHA ve SİHA'lar, yapılan gelişmelerle savaş ortamları için önemli sistemler haline gelmiştir. Bu nedenle birçok ülkenin ilgisini çeken İHA ve SİHA'lar ciddi ihracat başarısı elde etmiştir. Günümüzde Türkiye, bulunduğu coğrafyada askerî, siyasi ve ekonomik açılardan aktif bir devlet olduğundan dolayı sadece ekonomik ve askerî güce değil aynı zamanda silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçları doğrultusunda yerli üretim gerçekleştirecek güçlü bir savunma sanayiine de ihtiyaç duymaktadır. Diğer taraftan komşu ülkelerde yaşanan iç savaşlar sebebiyle oluşan sınır güvenliği tehditleri ve terör olaylarına karşı Türkiye, önemli askerî harekâtlar gerçekleştirmiştir. Bu nedenle

Türkiye'nin dışa bağımlılığı minimize edilmiş, yabancı ülkelerin müdahalesinde uzak, etkin ve caydırıcı bir savunma sanayiine sahip olması gerekmektedir. Böylelikle dış politikada daha bağımsız kararlar alınabilmesi mümkün hale gelecektir. Bununla birlikte Türkiye'nin farklı ülkeler tarafından uygulanabilecek olan ambargolardan etkilenmemesi ya da minimum şekilde etkilenecek olması Türk Silahlı Kuvvetlerinin caydırıcılığını artıracak ve halkın orduya olan güvenini perçinleyecektir. Tüm bu değerlendirmeler ışığında söylenebilir ki Türk dış politikanın savunma sanayii üzerindeki etkilerinin incelenmesi ve savunma sanayii ile uluslararası ilişkiler arasındaki bağlantının değerlendirilmesi oldukça elzemdir.

Son yıllarda Türk savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler, Türk dış politikasında da kendini hissettirmeye başlamıştır. Ülke topraklarının oluşabilecek tüm tehditleri karşı korunması ve millî çıkarların temin edilmesi dış politikanın başlıca hedefleri arasında olduğundan dolayı Türk savunma sanayiinin geliştirilmesi ve mümkün mertebe yerli kaynakların kullanılması, dış politika amaçlarına ulaşılması bakımından son derece önemlidir. Bu bakımdan savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler Türk dış politikasında da birtakım gelişmeler yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu nedenle savunma sanayii ve dış politika arasında reddedilemez bir bağlantı olduğundan söz edilebilmektedir.

Türk savunma sanayiinin dış politika nezdinde sağlayacağı en önemli getirilerden birisi askerî ve ekonomik güce sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Savunma sanayiinin bir devletin ihtiyacı olan askerî malzemeyi yerli imkânlar aracılığı ile üretebilmesi, söz konusu devlete ciddi bir askerî güce sahip olma imkânı sağlamaktadır. Nitekim Türkiye'nin yerli savunma sanayii kurması dış politikada daha bağımsız kararlar alabilmesini ve benimsemiş olduğu güvenlik politikalarını hayata geçirmesini sağlamıştır. Bununla birlikte savunma sanayiinin ekonomik gücün artırılması, nitelikli insan gücünün yetiştirilmesi, teknolojik ilerlemenin hızlandırılması gibi pek çok alanda itici bir güç oluşturma özelliği bulunmaktadır. Diğer taraftan savunma sanayii alanında karşılaşılan en büyük problemlerden biri olan dış tedarik sorunu ve yabancı devletlerin kendi çıkarları doğrultusunda yapmış olduğu ambargolar, yerli savunma sanayiinin önemini anlaşılmamasını sağlamaktadır. Nitekim Türkiye, benimsemiş olduğu pek çok dış politika ve güvenlik stratejisi münasebetiyle ambargolara, baskılara ve geciktirmelere maruz kalmıştır. Bu nedenle kendi savunma sanayiini teşkil eden Türkiye, söz konusu baskılara maruz kalmadan ulusal çıkarlarını koruma ve ülke güvenliğinin temin edilmesinde hareket serbestisi imkânı bulmuştur. Bununla birlikte Türkiye, müttefiklerine sağlamış olduğu destek sebebiyle güvenlik temin edici bir aktör olarak görülmeye başlamıştır. Tarihsel süreç içerisinde ulusal çıkarlar ve dış politika kararları sebebiyle pek çok tedarik sorunu yaşayan Türkiye'nin savunma sanayiini geliştirmeye başlaması ile edindiği bu kazanımlar sebebiyle gelecek yıllarda da savunma sanayiini geliştirmek amacıyla çalışmalarını sürdüreceği ve dış politika ile savunma sanayii arasındaki ilişkinin giderek artacağı değerlendirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aydın, H. (2013). *Güvenikleştirme Kavramı ve 11 Eylül Sonrası Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.
- Babazade, İ. (2022). *Savunma Sanayi ve Dış Politika İlişkisi: Türkiye Örneği* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Karabük Üniversitesi.
- BBC News Türkçe. (23.10.2020). S-400: Cumhurbaşkanı Erdoğan, Sinop'ta S-400 denemeleri yapıldığını doğruladı. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54664164>
- Barlas, D. ve Güvenç, S. (2002). To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929-32. *Middle Eastern Studies*, 38(4), 143-169. doi:10.1080/714004485
- Bozyel, F. (2023). Türkiye ve Yunanistan Arasında Ege Adalarının Durumu Hakkındaki Uyuşmazlıklar Üzerine İnceleme. *İçtimaiyat (Osmanlı'dan Günümüze Balkanlar)*, ss.12-27 doi: 10.33709/ictimaiyat.1222572
- Davutoğlu, A. (2012). Principles of Turkish Foreign Policy and Regional Political Structuring. *International Policy and Leadership Institute*, 1-9.
- Değer, M. E. (1998). *Oltadaki Balık Türkiye, Türkiye Gerçeği-1*. Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Demirel, A. (2012). *Türkiye'de Savunma Sanayinin Sanayileşmesini Etkileyen Faktörlerin Analizi*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Kara Harp Okulu.
- Deringil, S. (1994). *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşında Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Dölkeleş, B. (2014). *Kıbrıs Barış Harekâtı Sonrasında ABD'nin Uyguladığı Silah Ambargosu ve Türk Savunma Sanayiine Etkileri*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi.
- Dunne, J. P. (1995). The defense industrial base. K. Hartley ve T. Sandler (Ed.), *Handbook of Defense Economics* içinde, *Handbooks in Economics* (C. 1, ss. 399-430). Elsevier. doi:10.1016/S1574-0013(05)80016-X
- Düz, S. ve Üzen, M. İ. (2023). *Terörle Mücadelede İHA'ların Rolü ve Etkileri Üst Düzey PKK'lı Terörist Liderlerin ve Operatiflerin Tasfiyesi*. SETA Vakfı. Erişim adresi <https://media.setav.org/tr/dosya/2023/05/terorle-mucadelede-ihalarin-rolu-ve-etkileri.pdf>
- Erhan, Ç. (1996). *Beyaz Savaş Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu*, Bilgi Yayınevi.
- FNSS Tarihçesi. (t.y). Erişim adresi <https://www.fnss.com.tr/tr/kurumsal/fnss-tarihcesi>
- Ismay, L. (1956). *NATO İlk Beş Sene 1949 – 1954*. Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Kalyon, L. (2008). *Cumhuriyet Dönemi Savunma Politikaları*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Üniversitesi
- Kalyon, L. (2010). Truman Doktrini Üzerine Bir Analiz. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 6(11), 7-26.
- Kızmaz, E. (2007). *Turkish Defense Industry and Undersecretariat for Defense Industries*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Kızıroğlu, A. M. (2007). *Savunma Sanayi ve Özelleştirme Açısından Değerlendirilmesi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Haliç Üniversitesi.

- Kohen, S. (16.02.2001). Kolaylaştırıcı Rolü Zorlaşıyor. Milliyet Gazetesi.
- Korkmaz, S. C. ve Mevlütoğlu, A. (2017). *Turkey's Air Defense Umbrella and S-400* (No: 213). Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Manisalı, E. (2004). *Avrupa Kışkacında Kıbrıs*. Derin Yayınları.
- Oran, B. (2004). *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. İletişim Yayınları.
- Örs, B. (2006). Uluslaşma, Orduların Değişen Rolü ve Sivil Kontrol. *Atatürk Dergisi*, 5(1), 57-79.
- ROKETSAN. (2012). Dünden bugüne ROKETSAN: ROKETSAN'ın Tarihçesi, Ulusal Teknoloji Birikimine Katkısı ve Savunma Sanayiindeki Yeri, *ROKETSAN Dergisi*, 6-10.
- Satterthwaite, J. C. (1972). The Truman Doctrine: Turkey. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 401(1), 74-84. doi:10.1177/000271627240100109
- Sıvış, E. (2019). Türk Amerikan Müttefikliğinde 'Peşrev' Dönemi: Ödünç Verme-Kiralama Programında Türkiye. *Belgi Dergisi*, 2(18), 4-14.
- Tanyer, T. (1995). Tophane-i Amireden, Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na. *MKEK Dergisi*, 99-100, 57-80.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayi Başkanlığı. (t.y). Savunma Sanayimiz Tarihçe. Erişim adresi: <https://www.ssb.gov.tr/WebSite/contentlist.aspx?PageID=47&LangID=1>
- Thucydides, (1881). History of Peloponnesian War, Benjamin Jowett (Çev.), Londra: Oxford University Press.
- Topbay, A. ve Taşkın, E. (2023). Savunma Sanayi Uygulamalarının ve Harcamalarının Savunma Performansına Etkisi: Türkiye Örneği. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12, 65-74.
- TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Faaliyet Alanları Ürünler, TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. Erişim adresi: <https://www.tei.com.tr/faaliyet-alanlari/motor-montaj-test-ve-bakim-onarim-revizyon>
- TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Hakkımızda, TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. Erişim adresi: <https://www.tei.com.tr/tr/kurumsal/hakkimizda>
- TUSAŞ Motor Sanayii A.Ş. (t.y). Ürünler. Uçak. F-16 ÖNCEL PROGRAMLAR. Erişim adresi: <https://www.tusas.com/urunler/ucak/f-16/f-16-oncel-programi>
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı. (t.y). Kurumsal. Amaç. Erişim adresi: <https://www.tskgv.org.tr/misyon-vizyon>
- Uçar, M. (2019). *Cumhuriyet Türkiyesi'nin Millî Savunma Sanayii Kurma Stratejisi*. [Yüksek Lisans Tezi]. Gebze Teknik Üniversitesi.

- Uzgel, İ. (2017). 11 Eylül Ertesinde AKP Dönemi: ABD ve NATO'yla İlişkiler. Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1919-1980*. içinde (C. 3, ss.249-336). İletişim Yayınları
- Yüceer, S. (2002). Tarihsel Perspektif İçinde Türkiye'nin NATO'ya Girişi ve Meclisteki Yankıları. *Atatürkçü Bakış Dergisi*. 1(1), 73-87.
- Ziylan, A. (2001). Savunma Nereden Nereye Türkiye'de Savunma Sanayii Tarihçesi. *Ulusal Strateji Dergisi*, (Kasım/Aralık 2001), 1-7.